FOTİ BENLİSOY

KAHRAMANLAR KURBANLAR DİRENİŞÇİLER

Trakya ve Anadolu'daki Yunan Ordusunda Propaganda, Grev ve İsyan 1919-1922

ιστός
istos

ιστός

istos

istos yayın: 22
mikroistoria: 1

Foti Benlisoy

KAHRAMANLAR, KURBANLAR, DİRENİŞÇİLER

Trakya ve Anadolu'daki Yunan Ordusunda
Propaganda, Grev ve İsyan (1919-1922)

© istos yayın, 2014
Birinci Basım: Kasım 2014

Yayıma Hazırlayan: Seçkin Erdi
Kapak ve İç Tasarım: Aykut Kaplan, Fivos Nomikos

istos yayın
Mumhane Caddesi, No: 39, Aziz Andrea Manastırı Hanı, Karaköy-İstanbul
Tel: +90 212 243 41 61
www.istospoli.com | info@istospoli.com
Sertifika No: 25219

ISBN: 978-605-4640-31-7

Baskı:
Figür Grafik ve Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti
Yıldırım Oğuz Göker Cad., Nilüfer Sk. 5. Gazeteciler Sitesi, No: A 19/5
Akatlar-İstanbul
Sertifika No:14746

FOTİ BENLİSOY

KAHRAMANLAR KURBANLAR DİRENİŞÇİLER

Trakya ve Anadolu'daki Yunan Ordusunda Propaganda, Grev ve İsyan (1919-1922)

ιστός
istos

EDİTÖRDEN

Tarihle hesaplaşmak, tarihin yeniden ve bir başka biçimde yazılması, muktedirlerce yazılmış mevcut tarihten dışlananların, bu tarihte yer bulamayanların, kaybedenlerin, susturulmuşların, ezilmişlerin talebidir. Sesi kısılmış olanlar, yok sayılmışlar kendi acılarına ve mücadelelerine yer açacak biçimde tarihin yeniden yazılmasını talep ederler. Bu nedenle olacak muktedirler tarihte ezilenlere yer açılması talebini hep kuşkuyla ve düşmanlıkla karşılarlar. İktidar her devirde geçmiş mücadelelerin izlerini ortadan kaldırmaya ya da o izleri yeniden anlamlandırarak onları ehlileştirmeye, normalleştirmeye çalışır.

Nasıl bir geçmişe ihtiyaç duyduğumuz, nasıl bir gelecek tahayyül ettiğimizle doğrudan alakalıdır. Hafıza bu anlamda aktiftir; hafızayla ilişkimiz geçmişten çok gelecekle ilgilidir. Tarih bu-

gün ve gelecekten bağımsız olmadığı gibi, hafıza da basbayağı bir siyasal mücadele alanıdır. Başka bir gelecek ve başka bir şimdi için mücadele edenler, egemenlerin belleğimiz üzerindeki tahakkümünü kırmaya çalışırlar. Çünkü özgürlük ve eşitlik mücadelesi garantisizse, tarihin 'nesnel' yasaları uyarınca zafere ulaşacağı kesin değilse, onun esinleneceği yegâne şey, 'köleleştirilmiş atalarımızın' zincirlerini kırmaya cüret ettiği anlar olacaktır.

Tarih 'başka' bir geleceğin ipuçlarını, kısa anlar için de olsa altta kalanların birleşip direnme ve hatta bazen kazanma yeteneğini gösterdiği gizli kalmış epizodları açığa çıkardığında verebilir ancak. 'Bizim' geleceğimiz, geçmişin bu gizlikaçak anlarında saklıdır. *istos yayın*'ın yeni dizisi *mikroistoria*, ayakların baş olmaya cüret ettiği bu unutulmuş, bastırılmış, gizli kalmış tarihsel anları hatırlamayı ve hatırlatmayı hedefliyor. *mikroistoria*, tarihin ana ve hâkim akıntısına ters düşmüş büyük-küçük dalgaların hafızasını tazeleyerek ezilenlerin kolektif belleği ve birikmiş deneyimi olarak aşağıdakilerin, "küçük insanların" tarihine mütevazı bir katkı sunmayı amaçlıyor.

GİRİŞ

Yunan edebiyatının abidevi isimlerinden Stratis Mirivilis, çoğu yaşıtı gibi, Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı ve sonrasında da Anadolu seferinde askerdi. Çok sayıda savaş görmüş bir "eski muharip" olarak savaşın onun ana edebi temalarından birini oluşturması hiç de şaşırtıcı olmasa gerek. 1933'te yayımlanan *Altın Gözlü Öğretmen* adlı romanında merkezi karakterlerden biri olan Üsteğmen Stratis Vranas, savaş sırasında Eskişehir'de askeri bir hastanede ölür. Vranas ayağından vurulmuştur. Ayağı kesilse de kangren hızla bütün vücuduna yayılır. Vranas son günlerinde yüksek ateş nedeniyle sık sık karabasanlar, hatta halüsinasyonlar görür ve bunları arkadaşı Üsteğmen Leonis Drivas'a anlatır. Bunlardan bir tanesinde Vranas, hastaneden kaçtığını ve Türk ordusundan bir yüzbaşıyla karşılaştığını görür. İki

subay arasında samimi bir diyalog başlar ve yüzbaşı ona savaşa dair haberler verir:

> *"Fakat haberleri" der "duymadın mı?" "Haberler?" "Evet" diye cevap verir, "bahse girerim hiçbir şeyden haberin yok. Bir barış antlaşması imzalandı. "Ne? Barış? Savaş bitti mi diyorsun yani?" "Bitti. İki ordu silahlarını bıraktı ve hep birlikte askerler ve subaylar şöyle dediler: 'Artık daha fazla savaşmayacağız. Hadi herkes evine dönsün ve iyi arkadaşlar gibi ayrılalım. İkimiz de cesur kavimleriz ve bunu gösterdik.' Böylece şimdi Ankara dışında savaşmadan oturuyorlar. İstersen" dedi, "oraya gidebilirsin. Giriş serbest."*

Vranas, Eskişehir'de bir askeri hastanedeki son günlerinde barışı hayal eder. Onun hayali, Yunan ve Türkler arasında bir centilmenlik antlaşması, iki taraf için de saygın bir uzlaşıdır. Mirivilis'in edebi kahramanı barışı düşlemekte yalnız değildi elbette. Harp yorgunu Yunan askerleri Anadolu'da savaş sürdükçe ve bir askeri çözüm giderek ufukta görünmez oldukça barışı daha fazla hayal eder oldular. Askerler kendi başlarına hayal kurmakla kalmadılar. Barışa ilişkin düş

ve umutlarını arkadaşlarıyla paylaştılar. Er Yanis Vretas bir mektubunda bu umut ve beklentilerin nasıl bir heyecana neden olduğunu şöyle aktarır: "Birden bire bir tartışma başladı ve askerler o gece bir uluslararası konferansın bir senede çözemeyeceği sorunları çözüverdiler."[2] Askerler, cephede savaş ve barış meselelerini sürekli olarak birbirleriyle tartışan, mevcut sorunlara kendilerince çözümler arayan siyasal öznelerdi. Olası bir barışa dair rivayetler, tartışmalar, hatta münakaşalar askerler arasında öyle yaygın bir hal almıştı ki bunlar komuta kademesince "siyasi" bulunup yasaklanacaktır. Askerlerin politizasyonu, komuta kademesi için iyiye işaret değildi.

Döneme dair hemen bütün kaynakların bir biçimde belirttiği üzere Anadolu'daki Yunan askerleri arasında usanmışlık, sürüp gitmekte olan savaştan bir şekilde kurtulma isteği giderek yaygınlaşır. Nasıl yaygınlaşmasın ki? Ülkeleri neredeyse on yıldır sürekli olarak savaş içerisindeydi. Zorunlu askerlik Yunanistan'da 1911 yılında uygulamaya geçmişti ve hemen bir yıl sonra ülke birbirini takip eden bir dizi savaşa dahil olmuştu (Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı, Ukrayna Seferi ve Türk-Yunan Savaşı). Dahası I. Dünya Sava-

şı'na katılma kararı ülkede asla yaygın bir kabule mazhar olmamış ve bu nedenle de milliyetçi bir "ulusal birlik" havası oluşmamıştı. Yunan Krallığı'nın "Umumi Harbe" İtilâf Devletleri safında dahil olması, ancak Britanya ve Fransa'nın diplomatik ve hatta askeri basıncıyla dayatılmış ve (tarafsız kalmak isteyen) Kralcılarla (savaş taraftarı olan) Venizelosçular arasında on yıl sürecek şiddetli bir kamplaşmaya neden olmuştu. Yani 1920'lerin başına gelindiğinde Yunanistan'da savaşın hedefleri konusunda bir "milli bir mutabakat" yoktu ve savaş politikaları popüler rızadan önemli ölçüde yoksundu. Seferberlik süresinin uzunluğu dolayısıyla (1911'de askere alınmış olup 1923 başlarına kadar terhis edilmeyen askerler vardı) toplumun geniş kesimlerinde de askerler arasında da öfke ve hayalkırıklığı artmaktaydı. Bursa'da askeri hastanedeki askerlerce çıkarılan "siper gazetesi" *Fliaria* [Gevezelik], bu öfke ve düş kırıklığını ironiyle aktaran bir farazi tiyatro oyununun ilanını yayımlıyordu: "Bu gece, Asya Tiyatrosu'nda: 20 Yıldır Asker."[3]

Aslında hiç değilse savaşın ilk aşamalarında, "Küçük Asya Seferi" Yunan halkı ve askerleri nezdinde bir hayli popülerdi. *Megali İdea*'nın ger-

çekleşmesi, yani Yunan Krallığı sınırları haricindeki Yunanların "esaretten kurtarılması," nihayet mümkün görünüyordu. Ancak savaş devam ettikçe Küçük Asya seferinin hedef ve kapsamı hakkında sorular artmaya başladı. İşgal edilen alan genişledikçe ve askerler ilerledikleri yerlerde giderek daha az "soydaşa" rastladıkça bunun bir "kurtuluş savaşı" olduğuna dair şüpheler arttı. Teğmen Nikolaos Deas, anılarında şöyle yazıyor: "Hangi moral faktör dört ya da beş yıldır cephede olan bu askerleri cesaretlendirebilir? Köleleştirilmiş kardeşlerimizin kurtarılması mı? Ancak artık onları getirdiğimiz Anadolu'nun diplerinde böyle kardeşler yok ki."[4]

Savaşa karşı hoşnutsuzluk aslında çok erken tarihlerde görünür olmaya başlamıştı. Kasım 1920 seçimlerinde Kralcı siyasal oluşumların beklenmedik başarısı, Yunan halkının ve elbette askerlerin savaş yorgunluğunun bir göstergesiydi. 10 Ağustos 1920'de Sèvres Antlaşması'nın imza edilmesinden sonra "iki kıta ve beş denizdeki" büyük Yunanistan'ın mimarı başbakan Eleftherios Venizelos, diplomatik başarısını siyasi başarıya tahvil etmek için seçimlere gider. Aynı dönemde bir yasal düzenlemeyle askerlerin de oy kul-

lanması mümkün kılınır.[5] Böylece seçim, askerler için sıkıntı ve dertlerini açığa çıkartmak ve belki de koşullarını değiştirmek için muazzam bir fırsat halini alır. Kralcı adaylara oy vermek barış için, terhis edilmek için oy kullanmak anlamına gelmeye başlar. Savaş sırasında cephedeki askerler için yürüttüğü yardım çalışmaları nedeniyle "askerin anası" olarak anılan Anna Papadopulu'ya göre, seçimlere yaklaşırken Yunan askerleri arasında oldukça popüler bir slogan, "Kral Konstantin ve Terhis" idi.[6] Üsteğmen Spiros Vlahos, seçim arifesinde bütün cepheyi kampanya heyecanının sardığını belirtir. Vlahos'a göre muhalefet, kampanya sırasında "Venizelos savaş, Gunaris barış demektir" sloganını yayıyordu. Askerleri evlerine dönmek ve ailelerini yeniden görebilmek için Kralcı siyasal ittifakın lideri Dimitrios Gunaris'e oy vermeye çağıran broşürler bile vardı.[7] Çavuş Mihalis Papadakis, 16 Ekim 1920'de günlüğüne, çoğu askerin ailelerinden barış vaadettiği için Venizelos karşıtı bloğa oy vermeye çağıran mektuplar aldığını yazıyordu.[8]

Hal böyle olunca seçim sonuçlarının askerlerin çok önemli bir bölümünce coşkuyla karşılanması ve savaşın nihayet son bulacağı şeklinde algılan-

ması hiç şaşırtıcı değil. Askerlerin önemli bölümü, Kralcıların iktidara gelişiyle cephedekilerin terhis edilmeye başlanacağını düşünüyor olmalıydı. Bu nedenle olacak, Venizelos'un seçim yenilgisi İzmir'de duyulur duyulmaz çok sayıda asker, Kralın resimleri ve muhalefetin simgesi olan zeytin dallarıyla sokaklara çıkıp, coşkulu gösteriler yapar.[9] Benzer gösteriler Edirne'de de gerçekleşir. Çavuş Yeorgios Tsakalos, seçim sonuçlarını öğrenir öğrenmez görevini terk edip yüzlerce askerle birlikte Edirne'deki bu gösterilere katılır.[10] Bu gösterilerde askerler, barış ve terhis isteklerini açıkça dillendirme imkânını bulurlar. İzmir'de yerel *Amaltheia* [Bereket Tanrıcası] gazetesinin muhabiri olan Sokratis Prokopiu, askerlerin kentteki gösteriler sırasında büyük ateşler yaktıklarını, havaya ateş açıp "Yaşasın Kral! Yaşasın Terhis!" diye sloganlar attıklarını aktarır.[11] Askerler seçim sonuçlarını, sertliğiyle bilinen ve sevilmeyen bazı subaylardan intikam almak için bir "fırsata" da çevirir. Çok sayıda Venizelosçu subayın bu sırada, askerlere dönük daha önceki şedit tutumlarına karşılık olarak saldırıya uğradığı bilinmektedir. Örneğin savaş sonrasında önemli bir siyasi sima haline gelecek olan Albay Yeorgios Kondilis, askerleri tarafından linç edilmekten kaçmak

suretiyle kurtulur.[12] Yani bir başka deyişle askerler, kısa bir an için de olsa askeri hiyerarşiyi tersine çevirme imkânını elde etmişlerdi. Fakat seçim, askerlerin beklediği gibi barışı getirmedi; ancak askerler arasında önü alınması pek mümkün olmayan bir siyasallaşmaya vesile oldu. Bu siyasallaşmanın sonuçları daha sonraki dönemde ortaya çıkacaktı.

Kasım 1920'deki seçimlerden sonra savaş bitmek bir yana genişledi. Yeni hükümet, Kral Konstantin'in halk arasındaki popülerliğini de arkasına alarak Ankara'yı teslime ya da hiç değilse uzlaşmaya zorlayacak kapsamlı bir askeri sefer hazırlığına girişti. Eskişehir ve Kütahya'nın zaptıyla başlayacak bu sefer, Sakarya Savaşı'nın yarattığı hayal kırıklığıyla son bulur. Seçimlerin harbe nihayet vereceği beklentisinde olan askerler, bu son sefere, belki de H.G. Wells'in o meşhur deyişiyle, "savaşa son verecek savaş" diye bakarlar. Ankara'nın zaptı savaşı bitirecek, herkes evlerine dönebilecekti. Onbaşı Lefteris Paraskevaidis, 7 Ağustos 1921'de Midilli'deki annesine yazdığı mektupta şöyle diyordu örneğin: "Çok yakın zamanda döneceğime inanıyorum. Şimdi Ankara'ya Kemal'i yakalamaya gidiyoruz, onu barış antlaşması imzalamaya zorlayacağız ve sonra da

hemen eve döneceğim."[13] Teğmen Deas, askerlerde hâkim olan havayı şu satırlarla özetliyor: "Ankara! Ankara! Herkesin ağzında bu sözcük. Onun ele geçirilmesi çektiğimiz çileye son verecek! Savaşın sonu, eve geri dönüş."[14]

Ancak seferin bir sonuç almadan son bulması, bu umutları berhava eder. Sakarya Savaşı'nın ardından çatışmalara hızla son verecek nihai bir askeri çözümün mümkün olmadığı fikri askerler arasında giderek yaygınlaşır. Çavuş Papadakis yaşanan hayal kırıklığını günlüğüne şöyle not ediyordu: "Askerler traşsız, kasvetli, zayıf ve gergin. Buna bir son verilmeli. Savaşlardan, çektikleri eziyetlerden, ıstıraptan, uykusuzluktan, korkudan bitap düşmüş haldeler."[15] Sakarya Savaşı'nın ardından cepheye gönderilen Konstandinos Dulas, Atina'dan İzmir'e gitmek için gemiye binişlerini aktardığı satırlarda, cephe gerisinde de havanın nasıl değiştiğini şöyle özetler: "Stadiu caddesinde işlerine gitmekte olan işçilerin, 1912 savaşında cepheye gönderilenler için sergiledikleri neşeden, coşkudan eser yok artık. Sadece, sanırım bir tür merhamet gösterisi olarak anlaşılabilecek birkaç soğuk alkış var. Artık 'zafere!' haykırışlarını duymak da mümkün değil. Hemen

herkes zaferin Sakarya'da ağır yaralandığını ve Tuz Çölü'nde son nefesini verdiğini hissediyor."[16]

Böylece askerler ödedikleri bedellerin, çektikleri çilenin savaşın devamından elde edilebilecek olası kazanımlarla orantılı olmadığı sonucuna varmaya başladılar. Askerler savaşı terk etmedi, ama savaşmaya devam etmek için giderek daha az neden bulmaya başladılar. Savaştan usanmışlıklarını daha fazla açık eder oldular. Yunan Silahlı Kuvvetleri'nin "Küçük Asya Seferi" üzerine hazırladığı resmi tarih çalışmasında dahi bu durum açıkça belirtilir: "Askerler üstlerinin her ziyaret ya da teftişini savaşın sona erdirilmesi ve terhis edilmek yönündeki arzularını ifade etmek için kullanmaktaydı."[17] Gerçekten de devlet erkânının cepheye her ziyareti, barış için bir gösteriye dönüşüyordu. Bizzat Kral Konstantin, daha Sakarya Savaşı öncesinde, Temmuz 1921'de Eskişehir'deki birlikleri ziyaret ettiğinde "Terhis, Terhis" sloganlarıyla karşılanır.[18] Prens Yeorgios'un Afyonkarahisar'daki birlikleri teftişi büyük bir protesto gösterisine dönüşür. Terhis için slogan atan askerler güçlükle teskin edilir.[19] Prensin Uşak ziyareti de protestolarla başlamış, kaldığı evin yanması da savaş istemeyen askerlerin kundaklamasına yorulmuş ve bir soruş-

turma başlatılmıştı.[20] Başbakan Gunaris'in 9. Tümeni ziyareti sırasındaysa arabasının önü öfkeli asker kalabalıkları tarafından kesilmiş, askerler terhis edilmelerini isteyerek başbakanı protesto etmişti.[21] Savaşın son döneminde başkomutan olan Yeorgios Hacianestis'in cephe boyundaki teftişi ise tam bir protesto dalgasına yol açmıştı. Başkomutan ziyaret ettiği hemen her birlikte terhis ve barış talebiyle karşılaşıyordu. Askerlere tayın olarak verilen sardalya ve ringa balığı konservelerinin boş kutuları, başkomutana karşı bir protesto simgesine dönüşmüştü. Askerler konserve kutularını atıyor ya da bunları ağaç ve direklere asılmış bayrakların yerine koyarak tören alanını "dekore ediyorlardı."[22]

"Düşman" da bu tepki dalgasının farkındaydı. Ali İhsan Paşa hatıratında şöyle yazar: "Yeni Yunan ordusu kumandanı Afyon'da Yunan birliklerini teftiş ederken, askerlerin 'bizi terhis ediniz; evlerimize dönmek istiyoruz. Madem ki, bu zaptettiğimiz yerleri terk edip geri çekilecek imişiz; bizi daha ne tutuyorsunuz' diye kendisine bağırdıklarını ve âsi bir tavır takındıklarını muhbirlerimiz duymuşlar."[23]

Zaman geçtikçe birçok asker savaş hakkındaki resmi anlatıya dair güvenini yitirir. Sakarya

Savaşı'nın aslında bir zafer olduğunu ballandıra ballandıra anlatan komutanı hakkında günlüğüne "yalancı" yazan Çavuş Agamemnon Politis de[24] yeni komutanlarının konuşmasını günlüğüne "yurtsever saçmalık" diye kaydeden Haralambos Plizyotis de[25] bu itimatsızlığı ifade ediyordu. Çavuş Mihalis Papadakis'e göre bu güvensizliğin, yani ordu yönetiminin olayları yorumlama biçimiyle askerlerin bakış açıları arasındaki oluşan uçurumun nedeni, komuta kademesinin savaşın gidişatı hakkında yalan yanlış açıklamalar yapmakta ısrar etmesi ve askerleri bilgilendirmekten imtina etmesiydi.[26] Böylece askerler savaşa dair deneyimlerinden kaynaklanan kendi görüş ve bakış açılarını yaygınlaştıran enformal iletişim kaynaklarına dayanan bir karşı-kamu yarattılar. Subaylar hakkındaki dedikodular, savaş ya da barış olasılığı hakkındaki şayialar, askerlerin kendi basıp dağıttığı "siper gazeteleri," hep askerlerin karşı-kamusunun unsurlarıydı.

Yunan basını ve politikacılarının savaşın gidişatına dair debdebeli beyanatlarına, milliyetçi şişinmelerine karşın askerler kendi durumlarının bir çıkmaz olduğunu seziyorlardı. Yukarıda da adı geçen Anna Papadopulu, itikadı sağlam bir milli-

yetçi olmasına rağmen sıradan, yoksul asker için yurtseverlik nutuklarının beyhudeliğinin farkındaydı. 31 Ocak 1921 tarihli bir mektubunda şöyle yazıyordu: "Bir köylü ya da fakir bir işçi için anavatanın genişlemesinin hiçbir önemi yok. O daha çok ekilmemiş tarlasını ya da haciz konmuş evini düşünüyor."[27] Bir başka mektubundaysa "askerlere ne istersiniz, daha büyük bir Yunanistan mı yoksa izin mi diye sorsalar çoğu izni seçer" diye hayıflanıyordu.[28] Gerçekten de savaşın nasıl olursa olsun sona ermesi genel bir beklenti halini almıştı. Çavuş Paraskevaidis, Sakarya Savaşı'nın ardından günlüğüne şöyle yazıyordu: "Hepimiz sonumuzun ne olacağını düşünüyoruz. Taburumuzda çektiğimiz çilenin hiçbir sonu olmayacağına dair umutsuzluk yaygın. Hepimizin dilinde aynı sorular, ne olacağız, bu savaş ne zaman sona erecek?"[29] Kostas Gavras'ın aynı adlı filmiyle tanıdığımız *Z* romanının yazarı Vasilis Vasilikos'un babası Nikos Vasilikos, Sakarya Savaşı'nın son aşamasındaki havayı 26 Ağustos 1921'de günlüğüne şu satırlarla aktarır: "Adamlarımız arasında mutlak bir hayal kırıklığı hâkim olmaya başladı. Hemen herkes için ödediğimiz devasa bedelin, onca fedakârlığın boş yere olduğu olduğu artık aşikâr."[30]

Yanlış anlaşılmasın. Yukarıda anılan Vasilikos da, Paraskevaidis de, Dulas da savaş makinesinin çaresiz dişlilerinden, ordunun komuta kademesinin elindeki pasif kurbanlardan ibaret değildi. Tersine askerler, savaşın acımasızlığı karşısında bireysel ya da kolektif biçimde direnmeye çalışan, çekilen sıkıntı ve acılara bir sınır çekmek için stratejiler geliştiren ya da savaştan bütünüyle kaçmanın yollarını arayan öznelerdi. Paraskevaidis, 24 Aralık 1921'de annesine şöyle yazıyordu: "Geçen gün babama belediye başkanının imzalaması için bir ruhsat gönderdim. Belki de bir izin almak için Yunanları kandırmak mümkün olacak."[31] Paraskevaidis bu suretle uzun süreli bir izin ayarlayıp cepheden sıyrılmaya çalışırken Dulas, Başkomutan Hacianestis birliklerini ziyaret ettiğinde onu protesto edip barış ve terhis edilmek lehine slogan atan askerlerden biriydi.[32] Vasilikos ise 1922'nin yılbaşında bir grup silah arkadaşıyla sarhoş olmuş ve savaş aleyhine bağırarak kralın resimlerini paramparça etmişti.[33] Vasilikos, 11 Mart 1922'de de günlüğüne, o ara pek çok askerin kafasından geçeni, ordudan firar etmeyi düşündüğünü yazıyordu.

Yunan askerlerinin cephede hayatta kalmak ve hayatlarını kontrol etmek için giriştikleri (do-

laylı direnişten savaşın açık reddine) bireysel ya da kolektif eylemlerin savaşın yürütülme biçimini ve hatta onun sonucunu belirleyen etkileri oldu. Bir trajedinin aktörlerinden çok tarihin failleri olan askerler, ordudaki mevcut güç ilişkilerini bazen manipüle etti, bazen basitçe savaştan yakasını kurtarmaya çalıştı, bazen de bu güç ilişkilerini açıktan karşısına aldı. Teğmen Deas'ın hatırlattığı üzere askerler, "nadiren komutanlarının elindeki figüranlar ya da pasif kuklalar olurlar. ... Çoğu zaman askerler bilinçli varlıklar olarak eylemeye devam ederler. Her birinin kişiliği ve bağımsız eylem isteği ortadan kalkmaz."[34]

Vasilikos, Dulas, Paraskevaidis ve diğer tüm askerler ne kahraman ne de kurbandı. O dönemki Yunan basınında çizilen portrelerinin aksine onlar, ne mitolojik tanrılar ne de Thucydides ya da Ksenophon'un eserlerinden fırlamış kahramanlardı. Onlar, kendilerini savaşın ortasında bulmuş "sıradan" insanlardı. Mesela Kostas Dulas bir tıp öğrencisiydi ve aslında askere, Atina sokaklarında firarileri toplayan bir müfreze tarafından kazara alınmıştı. Bu insanlar cephedeyken savaşa dair kendi fikir ve yaklaşımlarını oluşturdular. Farklı bölgelerden ya da cemaatler-

den olmalarına, farklı toplumsal sınıflara ve statü gruplarına ait olmalarına rağmen savaşa dair zihniyetleri, ortak savaş deneyimi tarafından biçimlendirildi. Ancak onlar, yukarıda da değinildiği gibi, askerlik ve savaş deneyimi tarafından şekil verilen nesneler olmakla kalmayıp, ordunun nasıl işleyeceği ve savaşın nasıl yürütüleceği, hatta savaşın devam edip etmeyeceği üzerine kendi istek ve iradelerini şu ya da bu biçimde dayattılar.

Yukarıda da vurgulandığı üzere, 1921 sonbaharında, Sakarya Savaşı'nın akabinde Yunan ordusu moral bir krizle karşı karşıya kaldı. Bu kriz, ordunun komuta kademesinin savaşa devam etmek için askerin rızasını elde etmekte ve dolayısıyla da onları seferber etmekte büyük güçlüklerle karşılaştığı anlamına geliyordu. Bu durum askeri komuta kademesine karşı ciddi bir itaatsizlik dalgasına yol açtı. Askerler bazen açıktan ayaklanarak, bazen protesto gösterileri düzenleyerek, bazense saçını kesmeyi reddedip savaş hakkında sarkastik şarkılar söylemekten, kendini vurmaya ya da firar etmeye uzanan dolaylı direniş biçimlerine başvurdular ve böylece savaşın acı ve sıkıntılarını azaltmaya ya da savaştan büsbütün kaçmaya çalıştılar. Resmi anlatılarda ken-

disine yer bulmayan bu farklı ve birçoğu Yaroslav Haşek'in "Arslan Asker Şvayk"ını andıran örtük ya da "gündelik" direniş biçimleri, savaşın gidişatını belirleyen temel bir etken halini aldı.

Elinizdeki bu çalışmada Yunan ordusundaki bu "moral kriz" ve onun tetiklediği itaatsizlik ve direniş dalgası arka planı oluşturuyor. Savaş sırasındaki direniş formları üzerine çok daha kapsamlı ve süregitmekte olan bir çalışmanın ancak bir eskizi olarak değerlendirilebilecek bu kısa kitapta askerlerin savaşın sonunu tayin eden faktörlerden biri olan grevini ve o grevin tetiklediği isyanı ele alıyorum. Bu iki başlığın gerisinde, bu kitapçığın bütünüyle cevaplama iddiasında olamayacağı bir soru var: Cephede komünist askerlerin yürüttüğü savaş karşıtı propaganda ve faaliyet, söz konusu grev ve isyanı mümkün kılmakta ne derece rol oynadı, bu faaliyetin savaşın sonucunu belirlemede rolü neydi?

Bu çalışmanın yazımı sırasında bilinçli olarak savaşın diplomatik, siyasi ve askeri yönlerine dair kaleme alınmış zengin külliyata değil de mümkün mertebe savaşa doğrudan katılan askerlerin deneyimlerini şu ya da bu ölçüde yansıtan kaynaklara (yani günlüklere, mektuplara, anılara)

dayanıldı. Siyasi elitin ya da askeri komuta kademesinin karar mekanizmasını merkeze alan yaklaşımın tersine savaşa "aşağıdan" bir perspektifle yaklaşılmaya çalışıldı. Bazılarınca (büyük askeri düşünüre atıfla) "Clausewitz önyargısı" olarak da tanımlanan ve "büyük ölçekte" cereyan eden bir siyasi ve askeri kapışma olarak savaşın ancak "yukarıdan" anlaşılabileceğini vazeden geleneksel yaklaşımın aksine bu risalenin konusu, savaştan ziyade savaşanların hikâyelerine odaklanıyor. Dolayısıyla da askerlerin failliği, onların tasavvurları ve hayal kırıklıkları bu çalışmanın olabildiğince odağında yer alıyor.

Elinizdeki kitap bizde Milli Mücadele ya da Kurtuluş Savaşı, Yunanistan'da ise "Küçük Asya Seferi" ya da "Küçük Asya Felaketi" denen savaşı bütün yönleriyle ele alma iddiasındaki tamamlanmış bir alternatif "büyük" anlatı değil. Onun mütevazı iddiası, tarihe "başka" kaynaklar, yani başka gözlerle bakıp bastırılmış ya da unutulmuş soruları sorduğumuzda önümüze bambaşka hikâyelerin çıktığı.

PROPAGANDA

"Bugün hiç kimsenin inkâr edemeyeceği bir hakikattir ki, Yunan işçisi ordularının bozgunluğunun hakiki sebeplerinden birisi, Yunan Komünist arkadaşlarımızın Yunan ordusu içinde harp aleyhinde yaptıkları propagandadır. Bu propagandanın o kadar büyük tesiri olmuştur ki, bugün Yunan hükûmeti memleketi yeni bir harbe sürüklemeden evvel, pek çok düşünmek mecburiyetindedir. Çünkü pekâlâ takdir etmektedir ki, yeni bir harp Yunan burjuvazisi için evvelkinden büyük bir hezimetle ve Yunan köylü ve işçilerinin isyan ve mevki-i iktidara gelmesiyle neticelenecektir. Emin olunuz ki, Türk işçi yoldaşlar, Türk ve Müslüman olmayan bu Yunan Komünistlerinin Türk işçilerine, fakir halkına, Harb-i Umumî içinde, zavallı halka ekmek yerine çamur yedirerek karınlarını ve kasalarını şişiren Türk

ve Müslüman tüccar mebuslardan ve bütün harp zenginlerinden ve ordu müteahhitlerinden elbet daha çok faydası dokunmuştur." [35]

1922 tarihli, "Maskeler Aşağı" başlığını taşıyan bu bildiri, Yunan komünistlerini Türk zaferinin asli müsebbiplerinden biri olarak anıyordu. Peki, gerçekten böyle miydi? Bu bölümde bu sorunun cevabını arayacağız.

Bir önceki bölümde andığımız "moral kriz," yani komuta kademesinin askerlerin savaşa dönük aktif rızasını elde etmekte yaşadığı sıkıntı, Yunan ordusunun savaşma kabiliyetini etkileyen kritik bir paramatreyle birleşir. Bu, komünist askerlerin cephede yaydığı örgütlü savaş karşıtı propaganda ve ajitasyondu. Aslında savaş karşıtı komünist tutumun, savaşa ilişkin Yunan milli birliğini daha baştan imkânsız kıldığını söylemek pekâlâ mümkün. *Megali İdea*'nın meşruiyetini sorgulayan alternatif bir anlatının varlığı, ulusun maddi ve insani kaynaklarını savaş için seferber etme çabasındaki Yunan devleti için sürekli bir tehditti. Aşağıda göreceğimiz üzere, komünist savaş karşıtı faaliyet, savaşa karşı açık ve kitlesel bir eylemlilik biçimini çoğu zaman almadı. Ko-

münistler, askerler arasında küçük bir azınlıktı ve faaliyetleri de daha çok eğitim ve propagandayla sınırlıydı. Ancak bu, hâlihazırda zaten mevcut olan savaş bıkkınlığını daha da pekiştiren savaş karşıtı faaliyetleri küçümsememiz gerektiği anlamına gelmez. Savaş karşıtı faaliyetin belki de en önemli etkisi, askerlerin zaten varolan tepki ve öfkelerine bir siyasal dil sağlaması, onların huzursuzluklarını açıkça politik bir dile dökebilmelerine olanak sağlamasıydı.

Antimilitarizm ve/veya pasifizm (veya en genel manada savaş karşıtlığı), I. Dünya Savaşı sonrası Avrupa'da oldukça yaygın bir halet-i ruhiyeydi. Üstelik barışı getiren Bolşevik devriminin eşitlikçi ve antimilitarist söylemleri de ciddi yankı buluyordu. Bolşevizmin bu dönemdeki bu moral üstünlük ve itibarını göz önünde bulundurmadan, Yunan komünistlerinin savaş içerisindeki eylemlerini ve bu faaliyetin yarattığı etkiyi tam olarak anlamak mümkün değildir. Devrim ve onun yaydığı radikal fikirler, uzayıp giden savaşların yarattığı bıkkınlıkla birleşiyordu. Yunan askerleri de tıpkı Türk askerleri gibi bu etkiden muaf değildi. Kâzım Karabekir'in hatıratında Rus devrimi sonrasında doğu cephesinde ordudaki iklim

üzerine şu satırlara rastlamamız bu bakımdan bir tesadüf değildir: "Firarların önünü almak ve askerlerin emniyet ve muhabbetini sıkı tutmak için –karargahım da dahil olduğu halde– bir türlü yemek ve asker ekmeği yiyorduk. Ve asker gibi geyiniyorduk. Bolşevikler zabit apuletleri aleyhine propağanda yaptıklarından, Bolşevik ordusuyla temasa gelen, onbirinci fırka zabitleri apuletlerini çıkartmışlardı, bunu umuma teşmil ettim. Ve rütbeleri kolda, pazu üstüne değirmi bir şekilde yaptırdım. ... Sık sık da kıtalarımı teftiş ettiğim gibi, askeri ve halkı yakından dinletiyordum. Kışın firarların çoğalacağını anlamıştım."[36]

Ancak "Bolşevizm virüsü" Yunan ordusuna daha Anadolu'ya ayak basmadan bulaşmıştır. 1919 yılında Venizelos hükümeti, yaklaşmakta olan barış konferansında Yunanistan'ın eli güçlensin diye Ukrayna'da Kızıl Ordu'ya karşı İtilaf Devletleri tarafından yürütülen askeri harekâta katılma kararı alır. Böylece Yunan hükümeti, General Anton Denikin'in Bolşevik karşıtı beyaz ordusunun yanında yer alan Fransız güçlerine destek olarak iki tümen gönderir.[37] Önemli bölümü daha sonra Anadolu'ya sevkedilecek bu birlikler, harekât esnasında Bolşevik propagandayla

tanışırlar. Bolşeviklerin Kırım'daki Yunan toplulukların da yardımıyla yürüttükleri propaganda faaliyeti, Yunan ordusunu, örneğin Fransız kuvvetleri kadar etkilemese de belli bir başarıya ulaşır. Askerden kaçanlar, hatta Bolşeviklere katılanlar olur. Öyle ki, Britanya Dışişleri Bakanlığı'nın 23 Mayıs 1919 tarihli bir telgrafında (no. 9552), "Son zamanlarda Besarabya'daki Yunan güçleri arasında Bolşevizmin yayılmakta olduğuna dair rivayetler dolanmakta" olduğu belirtilir.[38] Tarihçi Philipp Carabott'a göre, Bolşevik propagandanın gerçek etkisi ne olursa olsun Ukrayna, hiç değilse bir kısım Yunan askeri için, Bolşevik argümanlarla ilk elden tanıştıkları bir "komünist üniversite" işlevi görmüştü.[39] Ukrayna Seferini Sovyet arşivlerine dayanarak inceleyen Kostas Avyitidis de benzer bir sonuca varır ve Yunan askerlerinin sefer sırasında Bolşeviklerin savaş ve emperyalizme dair fikirleriyle tanıştığını ve bunun, onların Anadolu'daki savaşa dair görüşlerini de etkilemiş olduğunu iddia eder.[40]

Yunan komünistlerinin, yani Kasım 1918'de kurulan (1924'te Yunanistan Komünist Partisi – KKE– adını alacak olan) Yunanistan Sosyalist İşçi Partisi'nin (SEKE) savaş karşıtı tutumunun

ideolojik-politik muhteva, kapsam ve kaynakları, bu kitabın sınırlarını aşan bir konu. Ancak savaş karşıtı tutumun partide baştan itibaren verili olmadığını, zaman içerisinde berraklaştığını vurgulamak gerek. Örneğin Yunanistan Genel İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun (GSEE) kuruluş konferansında, Yunan ordusunun İzmir'e çıkışını destekleyen bir önerge kabul edilebilmişti. Ancak Komintern'in basıncı, Yunan solundaki hızlı radikalleşme ve savaşın uzun vadeli bir askeri kapışmaya evrileceğinin belli olmaya başlaması, pasif kabul edişi aktif karşı çıkışa dönüştürür. "Küçük Asya Seferi" karşısında genç partinin net bir tutum alışı, Nisan 1920'de SEKE'nin Komintern'e iltihak kararını aldığı İkinci Kongre'yle söz konusu olur. Bu kongrede büyük çoğunlukla kabul edilen önergeyle, ne gerekçeyle olursa olsun kapitalist sınıfın çıkarları için gerçekleştirilen savaşlara karşı çıkılması ve savaş karşıtı aktif tutum alınması kararı alınır.[41] SEKE'ye göre emperyalist güçler ve Yunan burjuvazisi, savaş yanlısı politikalar izleyerek barışı ve Yakın Şark ile Balkan halklarının ortak yaşamını tehlikeye atıyordu. Partiye göre Yunan halkının çıkarı savaşta değil, halkların yakın işbirliği ve barıştaydı. Bu nedenle

parti, seferberliğe hemen son verilerek askerlerin terhis edilmesi, Balkan ve Doğu halklarıyla barış yapılması ve bir Balkan Sovyet Federasyonu'nun kurulması için mücadele ediyordu.

Ancak parti içerisinde bu konuyla ilgili fikir birliği olsa da bu tutumun uygulamaya nasıl geçirileceği konusu tartışmalıydı. Parti liderliği daha radikal kadrolarca savaş karşıtı ajitasyonun yaygınlaştırılmasında tutuk davranmakla eleştiriliyordu. 19 Şubat 1922'de gerçekleşen ve "uzun yasal varoluş" kararının onaylandığı 1. Panhelenik [Milli] Konferans sonrasında parti yönetimi, savaş konusunda hükümeti açıktan karşısına almakta daha temkinli davranmaya başlar. "Uzun yasal varoluş" çizgisi, partinin işçi sınıfı içerisinde kök salabilmesi için tüm yasal olanakların kullanılacağı bir döneme ihtiyacı olduğunu vurguluyordu. Stratejik yaklaşım bu olunca savaş gibi kritik bir konuda liderliğin, devletle doğrudan çatışmaya yol açmayacak şekilde sakınımlı davranması anlaşılırdır. Aslında "uzun yasal varoluş" çizgisinin kabul görmesi, partinin sol kanadını oluşturan çoğu genç üyenin cephede bulunmasının parti içi güç dengelerinde yarattığı değişimle alakalıydı. Bu yeni çizgi, parti içerisinde ciddi

tepki görür ve özellikle de cephedeki askerlerce reddedilir.[42] Bir kısmı *Komunismos* [Komünizm] dergisi etrafında toplanan çeşitli gruplar daha militan bir savaş karşıtı çizgiyi savunup uygulamaya geçirir. Bu çabaların ürünü olarak ülke içerisinde ekonomik ve sosyal talepli gösteri, grev ve eylemler zamanla savaş karşıtı siyasal bir içeriğe kavuşur. Örneğin 1921 yılında Selanik'teki 1 Mayıs kutlamaları büyük bir savaş karşıtı gösteriye dönüşür. Anadolu'ya sevkedilmek üzere şehrin limanında bekleyen askerler gemiye binmeyi reddederek gösterici işçilere katılırlar. Olaylar, şehirde sıkıyönetim ilanıyla bastırılabilir.[43]

1920'nin başlarında cephedeki komünist askerler tarafından "Yunan Asker Sovyetleri Yürütme Kurulu" oluşturulur. Bu kurulun cephedeki askeri birimlerde yürütülen siyasal faaliyeti koordine etmesi hedeflenmektedir.[44] Sovyet örneğinin taklidine dönük açık eğilime rağmen cephedeki faaliyetin bu kapsamda olmadığı, ortada Şubat devrimi sonrasındaki Rus ordusundakiyle kıyas edilebilecek asker sovyetleri bulunmadığı açıktır.[45] Aynı yürütme kurulu, belki de sovyetlerin bulunmadığının dolaylı bir itirafı olarak, "Cephedeki Komünist Askerlerin Merkez Komi-

tesi" olarak da adlandırılmıştır. Fakat adı ne olursa olsun, cephedeki savaş karşıtı siyasal faaliyetin bir yürütme kurulu ya da merkez komitesi yönetiminde örgütlendiğini sanmak hata olur. Savaş karşıtı faaliyet, farklı askeri birimlerde mevcut birbirinden çoğu zaman bağımsız grupların işiydi ve bu gruplar arasında iletişim, askeri komuta kademesinin baskılarının da bir sonucu olarak, sınırlıydı. Dolayısıyla işleyen bir yönetim mekanizmasından, kelimenin gerçek anlamında bir merkez komiteden bahsetmek pek mümkün görünmemektedir. Söz konusu merkez komiteye daha çok Yunan işçi basınında zaman zaman çıkan beyanatlarda rastlıyoruz. Örneğin 3 Ocak 1921'de "Cephedeki Komünist Askerlerin Merkez Komitesi"nin tüm askerlere hitabeden yeni yıl mesajı yayımlanır. Mesajda askerlerin artık uyandığı ve "anavatan" ya da "milli idealler" gibi cafcaflı lafların ardından sermaye sınıfının çıkarlarından başka bir şey olmadığını anladığı iddia edilir. Merkez Komite, gerçek barışın ancak kapitalistlerin alaşağı edilmesi ve devrimle mümkün olacağını ilan ediyordu.[46]

"Merkez Komite"yi İzmir'de oluşturan ilk ekip Mihalis İkonomu, Eleftherios Stavridis, Miltya-

dis Zafiryadis, Nikos Bonanos, Fotinos, Pantelis Pulyopulos, Yanis Monastiryotis ve Yeorgios Nikolis gibi isimlerden oluşuyordu. Bunlardan özellikle Pulyopulos, Stavridis ve Nikolis, Yunan komünist hareketinin savaş sonrası gelişiminde de etkin rol oynayacaklardı. Monastiryotis ve Pulyopulos aslında Atina Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden arkadaştılar. İkisi de Temmuz 1919'da silah altına alınmış ve orduda telgrafçı olarak eğitim görmüşlerdi. Şubat 1920'de cepheye gönderilince İzmir'de yukarıda anılan gruba katıldılar. Grubun *Erithros Fruros* [Kızıl Muhafız] adlı kısa süreli bir gazete çıkardığı ve özellikle de telgrafçılar arasında etkin olduğu söylenmektedir.[47] Grup üyelerinin çoğu 1921 yazında tutuklanır ve 3-4 ay hapis yattıktan sonra cephenin değişik bölgelerine dağıtılır.[48]

Yunan komünist hareketinin tarihine ilişkin çalışmalarıyla tanınan Dimitris Livyeratos'a göre cephedeki komünist örgütlenme bölüklerdeki hücreler temelinde oluşturulmuştu. Her bölüğün, o bölükteki kadro ve sempatizanlardan mesul bir hücre sorumlusu mevcuttu. Bölük sorumlulukları da tümen ve alay sorumlularıyla bağlantıdaydı.[49] Livyeratos'un ordunun her kademesinde örgütlü

hücrelerin varlığına ilişkin bu iddiası, muhtemelen abartılıdır. Böyle bir örgütlenme şeması büyük ihtimalle sadece kâğıt üzerinde mevcuttu. Cephede, ordunun birçok biriminde sempatizan ya da kadro seviyesinde komünist askerler muhakkak mevcuttu; ancak bunlar çoğu zaman birbirinden habersiz, kendi bağımsız inisiyatiflerine göre hareket ediyorlardı.

Komünist askerlerin ana faaliyet biçimi eğitim ve propagandadan ibaretti. Bu nedenle olacak asker anılarında rastladığımız komünist tiplemesi, çoğunlukla askerleri bilinçlendirmeyi görev edinmiş propagandisttir. Hatıratı Dido Sotiriu'nun bizde *Benden Selam Söyle Anadolu'ya* olarak bilinen romanına esin veren Manolis Aksyotis, savaşın emperyalist karakteri ve sermaye sınıfının çıkarları adına yürütülüyor oluşu gibi konularda onunla konuşan komünist bir onbaşıdan bahseder örneğin.[50] Sakarya Savaşı sırasında ciddi biçimde yaralanan Çavuş Mihalis Papadakis ise tedavi gördüğü hastanede Voloslu bir tütün işçisi olan komünist bir askerle karşılaşır. Günlüğüne bu askerin koğuştakilere anlattığı "garip teorileri" aktarır. Komünist asker onlara, savaşın zengini daha zengin kılmak ve İtilaf Devletle-

ri'nin savaş sanayisinin daha fazla kâr etmesi için sürdürüldüğünü anlatır.[51]

Ancak komünistlerin "bilinçlendirme" çalışmaları bireysel değil, örgütlü bir mahiyet taşıyordu. Komünist asker gruplarının propaganda çalışmaları için ya Yunanistan'dan bir şekilde gönderilen gazete, broşür ya da kitaplar kullanılıyor ya da bizzat askerlerce cephede üretilen gazete yahut bildiriler dağıtılıyordu. Bu tip yazılı materyalin gördüğü ilgi, ilk bakışta sanılabileceğinden çok daha fazlaydı. Askerler cephede fırsat buldukça ve çok okuyorlar, gazete ya da dergi edinebilmek için hiçbir fırsatı kaçırmıyorlardı. Siyasi ve diplomatik gelişmeleri öğrenmek, ateşkes ya da barış ihtimalleri konusunda bilgi almak için askerlerin toplu halde gazete okuyup tartıştığına dair çok sayıda tanıklık vardır. Komünist gazete ve broşürler askerlerin okunacak materyale ilişkin bu açlığına hitap ediyordu. Özellikle SEKE'nin günlük gazetesi *Rizospastis* [Radikal] büyük ilgi görüyor, askerler cepheden gazeteye savaşa karşı duygularını, sıkıntılarını aktaran mektuplar yolluyordu. Mektubunu "A. K." diye imzalayan bir asker, gazeteye, *Rizospastis*'in komünist propagandada çok değerli oldu-

ğunu, çünkü onun sayesinde sıradan askerlerin siyasal gelişmeleri anlayabildiklerini yazıyordu.[52] Gazeteye "Yaralı Çavuş" imzasıyla bir mektup gönderen askerse, cephede *Rizospastis* okumanın kolektif bir eyleme, neredeyse kutsal bir ritüele dönüştüğünü yazıyordu.[53] Panayotis Floryas ise gazetedeki karikatürlerin askerler tarafından çok tutulduğunu, okuma yazma bilmeyenler arasında bile gazete nüshalarının elden ele dolaştığını aktarır. Bu arada Floryas, silah arkadaşlarıyla birliklerinde *Rizospastis*'e destek için gizlice para toplar ve toplanan miktarı "On Kızıl Asker" diye imzaladıkları bir mektupla gazeteye gönderir. Ancak mektubun yayımlanmasının ardından birliklerinde bu konuda soruşturma açılır ve Floryas'la birlikte mektubu yazdıkları tespit edilen bazı askerler dört gün hapisle cezalandırılır.[54]

Propaganda için gerekli materyal Selanik, Dedeağaç, Edirne, İzmir ve İstanbul'daki bağlantılar üzerinden cepheye ulaştırılıyordu. Bu bağlantılara Trakya ve Makedonya'dan Müslüman sosyalistler de dahildi. Örneğin Rasih Nuri İleri, Kavala'dan "Mussolini Ahmet"in Anadolu'ya savaş karşıtı propaganda malzemesi getirilmesinde rol oynadığını yazar.[55] Daha sonra Yunan

Troçkizminin önemli isimlerinden biri olan ve ünlü düşünür Cornelius Castoriadis'in sonraki yakın çalışma arkadaşı Ayis Stinas, anılarında, Selanik'ten işçi gazetesi *Foni tu Ergati* [İşçinin Sesi] ve başka savaş karşıtı malzemeyi İzmir'de Raul Avgeri adlı şahsa ilettiklerini, bu kişinin de bu malzemeyi komünist askerlere ulaştırdığını aktarır. Stinas'a göre bu faaliyetler, parti önderliğinin bilgisi dışında, kendi inisiyatifleriyle gerçekleşmekteydi. Stinas'ın grubu ayrıca, cephedeki askerlerin genç kadınlarla yazışmak için "burjuva basınına" gönderdikleri ilanları da takip ettiklerini, ilan vermiş askerlere savaş karşıtı mesajlar içeren mektuplar gönderdiklerini belirtir.[56] Aynı iddiayı Kastritis de tekrar eder ve edebi dergilere yazışma taleplerini ileten askerlerin adreslerine propagandif mektuplar iletildiğini aktarır.[57]

Cephede sol basının, özellikle de *Rizospastis*'in bulundurulması ve yaygınlaştırılması, ordu yönetiminin ciddi tepkisiyle karşı karşıya kalıyordu. Örneğin Ağustos 1919'da 1. Tümene ait bir birlikte bir askerin *Rizospastis* nüshalarıyla yakalanıp cezalandırılmaya çalışılması, diğer askerlerin tepkisine neden olur. Birçok asker, "Terhis, Terhis!" sloganlarıyla askeri yakalayan yüzbaşının üzeri-

ne yürür ve askeri kurtarmaya çalışır. Hadiseler nedeniyle on asker tutuklanır.[58] Gazete, Anadolu'daki Yunan askeri ve idari amirlerin düşmanca tutumuyla karşı karşıyaydı. İzmir'deki gazete satıcıları *Rizospastis* dağıtmamaları için tehdit ediliyor, dağıtımcılar faaliyetten men ediliyordu. Bir süre sonra ordu gazete dağıtımı işine doğrudan el koydu ve cepheye hangi gazetelerin ulaştırılacağı konusunda sıkı tedbirler aldı. *Rizospastis* yönetimi, Anadolu'ya gazete gönderilmemesi için uyarıldı.[59] Gazetenin kurucusu ve editörü Yanis Petsopulos'un savaş boyunca on üç kez hapse atılması, otoritelerin *Rizospastis*'e dönük "ilgilerinin" bir kanıtıydı.[60] Yasaklama, cephedeki komünist askerleri *Rizospastis*'i dağıtmak için daha yaratıcı yöntemler bulmaya mecbur eder. Binbaşı P. Panagakos örneğin, komünistlerin *Rizospastis*'i cepheye başka gazetelerle kamufle ederek ya da boşalttıkları konserve kutularına tıkıştırarak gönderdiklerini aktarır.[61] Neticede baskı, yasaklama ve sansür kâr etmez. Yunan ordusunun tarih departmanınca (*Diefthinsi İstorias Stratu*) hazırlanan savaşın "resmi" tarihinde, yasaklanan gazetelerin türlü yollarla cepheye akmasının önüne geçilemediği itiraf edilir.[62]

Rizospastis'in askeri ve mülki erkânın şiddetli tepkisiyle karşılaşması aslında "doğaldı." Gazete savaşa karşı çok sert bir muhalefet sergiliyor, Yunan ordusunun emperyalist çıkarlar uğruna kırıldığını yazıyordu. Dahası *Rizospastis*, savaşın temel meşruiyet iddiasına, yani onun "esir" Yunanları kurtarmak adına yürütüldüğü iddiasına karşı çıkıyor, bu söylemle bazen dalga geçiyordu. Örneğin 1 Ocak 1921 tarihli bir başyazıda, Yunan ordusunun Bağdat demiryoluna ulaştığı haberleri yorumlanır ve Yunan ordusunun hazır hızını almışken ta Bağdat'a kadar yürümesi gerektiği, çünkü aldıkları haberlere göre Bağdat'ta da kurtarılmayı bekleyen bir Yunanın olduğu belirtilir.[63] Aynı tema daha sonraki bir başka makalede de tekrar edilir ve Yunan savaş hedefleri arasında Bağdat'ın da bulunması gerektiği, çünkü bu şehirde antik çağlardan beri bir Yunan ailesinin yaşadığı iztihzayla ifade edilir.[64] Savaşın "kurtuluş" argümanlarıyla meşru kılınması çabalarına karşıtlık, başta *Rizospastis* olmak üzere komünist yayınlarda sürekli tekrar ediliyordu. Örneğin *Komunismos* dergisi şöyle yazıyordu: "Yunan fatihler Türk işçi ve köylülerini Yunan ve İngiliz haydutlarının ellerine teslim etmek için Türk ağaları

ve Fransız kapitalistlerinden kurtarıyor."[65] Yunan resmi söylemine, Yunan milliyetçiliğinin kurucu argümanlarına yönelik bu cepheden karşı çıkışın otoritelerce "tolere edilmesi" elbette beklenemezdi. Yukarıda değinildiği üzere, *Rizospastis* ve sair savaş karşıtı literatürün ana vurgularından bir diğeri de Büyük Güçler'in savaştaki rolüydü. Yunan hükümeti emperyalist güçlerin hizmetinde olmakla ve emperyalist çıkarlar adına halkı savaşa sürmekle itham ediliyordu.[66]

Savaşın yükünün adaletsiz dağıtıldığı, siyasetçi ve sermayedarların askerlerin ve ailelerinin çektiği sıkıntılara duyarsız kaldığı ve savaşın aslında emperyalist çıkarlar için devam ettirildiği gibi *Rizospastis*'te ve diğer savaş karşıtı literatürde karşılaştığımız temalar, aslında cephedeki askerlerin düşünce dünyasına yabancı değildi. Örneğin Giritli Teğmen Pandelis Prinyotakis, 1921 senesinin Noel gecesi günlüğüne şu satırları yazıyordu: "Bu beş yılda kaç genç insan öldü, kaç ev kapandı? Bu savaş, ne felaket, ne ümitsizlik? Ancak biz savaşmaya hâlâ devam ediyoruz çünkü iktidar sahipleri böyle istiyor. Evet Briand, Lloyd George ve Sforza böyle istiyor ve böylece yoksullar savaşa devam ediyor zenginlerin çoğunluğu da cephe gerisinde keyif çatıyor."[67]

Ankara hükümeti, Yunan komünistlerinin savaş karşıtı söylem ve faaliyetlerinden haberdardı. Komünist basındaki yazılar Ankara'da tercüme ediliyor, Yunan karşıtı propagandada kullanılıyordu. Halide Edip bu yayınların üzerinde bıraktığı tesiri şöyle ifade eder: "İkinci Kısım'daki Yunanca tercümanımız, Yunanları birey olarak benim için çekici hale getiren Yunan işçi gazetesi 'Rizos Pastis'ten makaleler tercüme ediyor. Atina'nın hataları ne olursa olsun, hiç değilse, Yunanların Anadolu'daki savaşının insan hayatının aptalca ve caniyane bir biçimde harcanması olduğunu gören bireyler vardı."[68] *Rizospastis* ve diğer solcu yayınlar Türk tarafınca da düşman ordusunda propaganda için kullanılıyordu. Yunan askerlerine ulaşması için bu yayınların nüshaları Yunan mevzilerine uçaklarla atılıyor[69] ya da siperlere yakın dikenli teller üzerine bırakılıyordu.[70] Bu durum, komünistlere dönük "vatana ihanet" ve düşmanla işbirliği suçlamalarını gündeme getiriyordu. Örneğin ordu yönetimi tarafından çıkartılan "resmi" asker gazetesi *Sinadelfos*'ta, "Rizopastis'in yayıncıları Kemal'i bu kadar seviyorlarsa Yunanistan'ı terk edip 'yoldaşlarının' yanına taşınsınlar" yorumları yapılıyordu.[71]

Savaş karşıtı askerler propaganda faaliyetlerinde Yunanistan'dan gelen basılı materyali dağıtmakla yetinmiyor, cephede de çalışmalarında yardımcı olacak yazılı materyal hazırlamaya çalışıyordu. Bunlar arasında en önemlisi siper ya da asker gazeteleriydi. Sakarya Savaşı'nın ardından sayısı giderek artan bu (çoğu haftalık) gazeteler, ordu yönetimince değil, bizzat askerlerce ilkel yöntemlerle yayımlanıp dağıtılıyor ve çoğu zaman çıkarıldıkları birlik içinde okunuyordu. Önceki bölümde anılan karşı-kamunun bir parçası olan bu gazetelerin önemli bir kısmı, cephenin gündelik sorunları ile askerlerin sıkıntılarını (tayınların kötülüğü, posta hizmetlerinin çalışmaması, cephede içki içmenin yasaklanması, sigara eksikliği ya da bir türlü verilmeyen izinler) mizahi bir dille ele alan yayınlardı. "Burjuva basının" ya da resmi asker gazetelerinin milliyetçi böbürlenmelerine bu "gazetelerde" pek rastlanmaz. Ancak savaşa dönük aleni bir karşıtlık da bu "siper gazetelerinde" pek sık görülen bir şey değildi. Sansür, böyle bir şeyi hayli zorlaştırıyordu.[72] Ancak komünistlerin yayım çalışmalarına sızdığı ya da komünist gruplar tarafından doğrudan savaş karşıtı içerikle çıkarılan gazetelerin olduğu

da anlaşılıyor. Örneğin bunlardan bir tanesi, *İrini* [Barış] adını taşıyan ve İzmir'de ordunun ikmal ve iaşe bölümünde görev yapan askerlerce hazırlanan gazeteydi.[73]

Komünist askerlerin cephedeki faaliyetlerine daha yakından bakabilmek için birkaç örnek vermek faydalı olacaktır. Afyonkarahisar'da asker olan Yanopulos, 11. Piyade Alayı'nda 15 kişilik bir grupla savaş karşıtı propaganda yürütmekteydi. Grup yazılı materyal dağıtmanın ötesinde *Komünist Manifesto* ile Buharin ve Preobrazhensky'nin kaleme aldığı *Komünizmin ABC*'sine dayanan dersler düzenliyordu. Yanopulos cephede direnişin nasıl örgütlenmesi gerektiğine ilişkin grup içerisinde uzun ve hararetli tartışmaların yapıldığını ve genel bir ayaklanma için henüz koşullar olgunlaşmadığı için enternasyonalist savaş karşıtı propagandanın yaygınlaştırılması gereği üzerine uzlaşıldığını belirtir.[74] Yanis Monastiryotis, yukarıda "Merkez Komite" faslında andığımız İzmir'deki ilk gruba dahil olan isimlerdendi. Monastiryotis, propaganda faaliyetleri dolayısıyla tutuklandıktan bir müddet sonra Bursa yakınlarındaki 11. Tümene gönderilir. Burada, savaş karşıtı fikirleri yaygınlaştırmaya çalışan bir edebi grup oluşturur.[75]

Kefalonyalı Panayotis Floryas, Anadolu'ya 20 Şubat 1920'de gelir ve 3. Kolordu'da görev yapar. Floryas'm birliği Sakarya Savaşı'ndan sonra Eskişehir'e 15-20 km uzaklıktaki bir köyde konuşlanmıştı. Burada bir yol yapımı işi için Eskişehir'e taş tedarikiyle görevlendirilir. Yol yapımında çalışırken o ve memleketlisi Çavuş Klaudatos, Şubat 1921'deki demiryolu grevi nedeniyle askere alınıp cepheye sevkedilen demiryolu işçileriyle tanışırlar. Savaş esnasında Yunanistan'da artan toplumsal huzursuzluğa karşı askere alma ve cepheye gönderme kolektif bir cezalandırma biçimiydi. Bu, işçi sınıfı muhalefetine karşı uygulanan oldukça etkili bir baskı mekanizmasıydı. Bir grevin savaş faaliyetini ve hükümetin iç ve dış siyasasını tehdit eder hale gelmesi durumunda grevciler ya da grevin önderleri askere alınıyor ve alelacele cepheye sevkediliyordu. Bahsi geçen demiryolu grevi, bu durumun belki de en bilinen örneklerinden biriydi. Demiryolu işçileri ekonomik ve sosyal taleplerle Atina'da 21 Şubat 1921'de greve gitmişti. Ülkenin bütün kaynaklarını devam etmekte olan savaş için seferber etmeye çalışan bir hükümet için böylesine kritik bir sektördeki grev elbette tolere edilebilecek bir şey

değildi. Grev on bir gün sürer ve nihayetinde hükümet grevci işçilerden yaşı tutanları askere alır ve çoğunu da hızla cepheye sevkeder.[76] Cepheye gönderileri demiryolu işçilerinin sayısının 500'e yakın olduğu söyleniyor. Bu işçilerin bir kısmı İzmir'de, bir kısmı Mudanya'da kalır. Birçoğu da cephenin değişik bölgelerine sevkedilir. Ancak demiryolu grev komitesinin üç üyesi, İzmir'deki bazı demiryolu işçilerince kaçırılarak saklanır.[77]

Grevci demiryolu işçileri cephedeki savaş karşıtı propagandada yer alırlar. Bir şekilde Yunanistan'dan propaganda malzemesi getirmeyi başarmışlardı. Demiryolu işçileri, Floryas ve Klaudatos'u, daha önce cephedeki komünist askerlerin "Merkez Komite"si üyesi olarak gördüğümüz Pulyopulos'la tanıştırırlar. Floryas, daha sonra Eskişehir'de Pulyopulos ile teşrik-i mesaide bulunur ve komünist askerlerin cephede serbestçe hareket etmesini sağlayan sahte damga, mühür ve belgelerin hazırlanması işinde uzmanlaşır.[78] Floryas *Rizospastis* ve benzeri propaganda materyalini Mudanya'dan, yaralı askerleri taşıyan *Amfitriti* gemisindeki komünist askerler aracılığıyla edindiklerini hatırlıyor. Bu malzeme önce Mudanya'ya getiriliyor, buradaki denizcilerin

yardımıyla civardaki birliklere ulaştırılıyordu.[79] Floryas'a göre, güvenlik nedeniyle gelen malzemeyi çok uzun zaman için aynı yerde tutmaları mümkün değildi. Dolayısıyla bir süre sonra malzemeyi başka birimlere ulaşsın diye tümenin ikmal ve iaşeden sorumlu birimindeki tanıdık askerlere teslim ediyorlardı.[80]

Floryas'ın da vurguladığı gibi komünistler, donanmada da faaliyet yürütüyordu. Donanmanın birçok biriminde komünist askerlerin oluşturduğu gruplar vardı. Bu faaliyetin en yoğun olduğu yer, İzmir merkezli 2. Saha Komutanlığı'na ait gemilerdi. Bu gemilerden en etkin gruba sahip olan *Sfendoni* destroyeriydi. Geminin 65 kişilik mürettebatından dokuzu grubun üyesiydi. Grup, toplantılar ve dersler düzenliyor, aktif bir savaş karşıtı propaganda yürütüyordu. Askerler *Komünist Manifesto*, *Komünizmin ABC*'si ve Kropotkin'in *Gençliğe Çağrı*'sı gibi metinler aracılığıyla eğitim çalışmaları yapıyor, mürettebatı sosyalizme kazanmaya çalışıyordu. Daha sonra İstanbul Boğazı merkezli 1. Saha Komutanlığı gemilerinde de gruplar oluşturulmaya başlandı. Bu bölgede en aktif grup *Panthiras* adlı keşif gemisindekiydi. Güçlü gruplara sahip gemiler, özellikle Pire ile

İzmir arasında gidip gelenler, cepheye propaganda malzemesi taşınmasında kritik bir rol oynuyorlardı.[81] İzmir ve Mudanya arasında sefer yapan *Eli* gemisinde de etkili bir komünist grubu mevcuttu ve gemiyi propaganda malzemesi kadar kaçak yolcu taşımakta da kullanıyordu.[82]

Komünist askerler, 1922 yılından itibaren Yunan ordusu için ciddi bir sorun teşkil etmeye başlayan firarilerin kaçması ve saklanmasına da yardımcı oldular.[83] Ancak askerlerin firar edip gizlenmesine olanak sağlayacak bir ağ oluşturseler da genel olarak komünist askerler firar etmediler. Amaçlanan, cephede kalıp mümkün mertebe kilit mevkilerdeki komünist varlığını konsolide etmekti. Zaten SEKE'nin 19 Şubat 1922 tarihindeki kongresinde partinin savaş karşıtı tutumunun pasifizm, egoizm ve korkaklıkla karıştırılmaması gerektiği vurgulanıyordu.[84] Yani askerden kaçmak parti tarafından resmen onaylanan bir tutum değildi. Ancak komünistlerin firar etmeyi açıkça savundukları örnekler de vardı. Mesela 1922 yazında Uşak'ta bir grup asker, savaşı durdurmanın bir yolu olarak firar etmeyi propaganda ediyordu.[85] Komünistlerin firar ve asker kaçaklığı konusundaki tutumu ne olursa olsun

hükümet, askeri otoriteler ve basın sürekli olarak onları, firarilere yardım etmek ve asker kaçaklığını teşvikle itham ediyordu. Örneğin *Embros* [İleri] gazetesi, 29 Ağustos 1922'de Kefalonyalı Spiros Sprigkas adlı askerin Atina tren garında askerleri "firar etmeye sevkeden Bolşevik bildiriler" dağıttığı için tutuklandığı aktarıyordu.[86]

Binbaşı P. Panagakos, yenilgi sonrasında kurulan ve yenilginin müsebbibi oldukları gerekçesiyle kral taraftarı siyasetçi ve askerlerin yargılandığı ("Altılar Mahkemesi" diye de anılan) özel mahkemedeki ifadesinde, Uşak'taki komünist propaganda merkezinden bahseder. Komünistlerin Yunan ordusunun yenilgisinde tayin edici bir rolü olduğuna inanan Panagakos, Türk taaruzundan iki hafta önce Uşak'ta ordu yönetiminin bir soruşturma başlattığını ve soruşturma sonucunda Uşak'ın cephedeki komünist propagandanın merkezi olduğu sonucuna varıldığını belirtir. Soruşturma neticelerine göre komünist gazete ve bildiriler cepheye, özellikle telgrafçılar arasında etkili olan bu komünist örgütlenme vasıtasıyla dağıtılmaktaydı.[87] Gerçekten de komünist savaş karşıtı faaliyet orduda telgrafçılar ve telefon operatörleri arasında oldukça etkiliydi. Dahası bazı

kaynaklar komünist faaliyetin ordunun sansür mekanizmasına kadar sızabildiği ve bu şekilde de komünistlerin askerlere mektup ve yazılı materyal göndermekte kolaylık sağladığı belirtilmektedir.[88] General Trikupis anılarında, "Bolşeviklerin" Yunan askerlerine mektuplar göndererek savaş karşıtı propaganda yaptığını ifade eder.[89]

Cephedeki artan savaş karşıtı propaganda dolayısıyla askeri otoriteler komünistlere karşı giderek daha sert tedbirler almaya yönelir. Sovyet önderlerinden Karl Radek aynı dönemde bu hususta şöyle yazar: "Ordu dağılma halinde. Hükümet bu gerçeği ancak orduyu Küçük Asya'da tutmaya devam ederek saklayabiliyor. Bir yıldır kitlesel firarlar dışında infazlar ve komünist basını yaygınlaştırmaktan sorumlu askerlerin vahşice baskı görmesi sıradan, gündelik olaylar haline gelmiş durumda."[90] Aslında ordunun zaten kötü olan moral durumunda olumsuz tesir bırakabileceğinden ölüm cezası verilmesinden kaçınılıyordu. Bu durum savaştan sonra sıkça eleştirilmiş, dönemin siyasi ve askeri idaresi orduda komünist propagandayı serbest bırakmakla suçlanmıştır. Savaş karşıtı faaliyetlerle sorumlu tutulan askerler genellikle hapisle cezalandırılıyor ya da cep-

henin en tehlikeli noktalarına sevkediliyorlardı. 34. Piyade Alayı'ndan Başçavuş Konstandinos Hondropulos anılarında ordunun komünist propagandayla "kirletildiğini" vurguladıktan sonra birliklerinin hapishanesinde hücre duvarlarının savaş karşıtı sloganlarla dolu olduğunu not eder.[91] Ancak hapishaneler savaş karşıtı faaliyetlere katıldığı düşünülen askerleri "terbiye etmekte" yeterli bulunmamış olacak ki "disiplin müfrezeleri" de oluşturulmuştu. Bunlar itaatsiz ve politik olarak güvenilmez askerlerin diğerlerinden tecrit edilerek birarada tutulduğu birimlerdi. "Disiplin müfrezeleri" ateş hattında bulunduruluyor ve kendilerine en zor ve tehlikeli görevler veriliyordu.[92] Kastritis, 1921 yazında askeri otoritelerin yüz kadar sosyalist askeri ve bine yakın "lümpen" askeri kapattıkları bir tür toplama kampı kurduklarını da aktarır.[93] Bu arada İzmir'deki "Merkez Komite"yi oluşturan, daha sonra grubun askeri otoritelerce dağıtılmasıyla cephenin değişik noktalarına sevk edilen isimlerin birçoğu, savaşın son aşamasında yeniden tutuklanır. Tutuklananlar arasında İkonomu ve Pulyopulos ile onlarla bağlantılı başka şahıslar da vardır. Ancak grubun yargılanması, Yunan cephesinin çökmesiyle

mümkün olmaz ve hapistekiler askerlerce kaçırılır. Savaşın son döneminde komünistlere dönük baskı politikasının Yunanistan'da da arttığı gözleniyor. Bu dönemde partinin merkez komitesinin neredeyse tamamı, "vatana ihanet" suçlamasıyla tutuklanmıştı.[94]

Cephedeki savaş karşıtı propagandanın askerleri savaşı kolektif ve açık bir biçimde kınayacak eylemlere sevketmesi mümkün değildi. Komünistler askerler arasında bir azınlıktı ve yukarıda da değinildiği üzere, faaliyetleri esas itibariyle siyasal eğitim ve propagandayla sınırlıydı. Yunan komünistlerinin çalışmaları hiçbir zaman savaş aygıtını sabote etmeye dönük örgütlü bir "yenilgicilik" mahiyeti kazanmadı. İzmir'deki ilk savaş karşıtı gruptan Yanis Monastiryotis şöyle yazar: "Propagandamız savaşmayacağımıza ilişkin değildi. ... Sloganımız, neredeyse bütün askerlerinkiyle ortaktı. Savaşı bitirmek, evimize geri dönmek, terhis edilmek."[95] Yine cephedeki komünistlerden Stavridis anılarında şöyle yazar: "Hedefimiz Yunanistan'ın Türkiye lehine yenilmesi değil, savaşı bir barış antlaşması yoluyla bitirmekti."[96]

Ancak pratik ve politik sınırlarına karşın, cephedeki savaş karşıtı eylem ve propagandayı azım-

samamak gerekir. Komünistlerin faaliyeti zaten yaygın harp yorgunluğunu kızıştıran, onu görünür kılan önemli bir faktördü. Tarihçi Michael Llewellyn Smith'in hatırlattığı gibi, "komünistler tek başlarına cephenin düşmesini ye da ordunun moralinin çökmesini beceremezlerdi. Ancak ellerine geçen her fırsatta askerlerin şu soruyu sormaları için onları cesaretlendirebilirlerdi, 'Neden buradayız, ne için, kim için savaşıyoruz?'"[97] Philip Carabott da komünist faaliyetin esas itibariyle zaten hâlihazırda mevcut dinamiklere katkı sağladığını vurgular: "Hiç şüphesiz, demoralizasyon süreci, yenilgicilik hissiyatı ve aşırı savaş bıkkınlığı komünist propagandayla daha da güçlü hale geldi. Ancak felakete komünist eylemlerin sebep olduğunu iddia etmek, basitleştirme ve bir günah keçisi aramaktan başka şey olmaz. Onların yaptığı, başka, daha dikkat çekici faktörlerin harekete geçirdiği kaçınılmaz bir süreci hızlandırmaktan ibaretti."[98]

Savaş sonrasında komünistleri günah keçisi haline getirmeye dönük pek çok girişim oldu. Eylül 1922'de çok sayıda Yunan gazetesi bozgundan Yunan komünistlerini sorumlu tutuyor ve komünist önderlerin infazını talep ediyordu. Yu-

karıda andığımız "Altılar Mahkemesinde" suçlananlardan ikisi, sabık başbakan Mihail Stratos ve başkomutan Yeorgios Hacianestis komünistlerin yenilgide tayin edici rol oynadığını iddia etmişlerdi.[99] Şubat 1923'te, savaş sırasındaki hadiseleri ve bilhassa bozgunun nedenlerini incelemek için Küçük Asya Seferini Soruşturma Komisyonu kurulur. Komisyonun Aralık 1923'te kamuoyuna sunduğu rapor, yenilginin temel nedenlerinden biri olarak Bolşevik propagandayı da sayıyor ve sabık hükümeti, Bolşevik ve yenilgici propagandaya karşı müsamahakâr davranarak onun ordu saflarında yayılmasına göz yummakla suçluyordu.[100] Korgeneral Spiridonas'a göre orduya karşı "komünist konspirasyon," Ankara Hükümeti ile Sovyetler arasındaki Mart 1921 tarihli antlaşmanın bir ürünüydü. Sovyet Rusya, Yunan komünistlerini kullanmış ve onların faaliyetlerini, müttefiki Ankara lehine organize etmişti.[101] Binbaşı Fesopulos da Yunan komünizminin savaşta gelişmek için altın bir fırsat yakaladığını yazar. Ona göre cephedeki ordu, "kuzeyden ithal edilen bu meyvenin" gelişebileceği tek verimli topraktı. Fesopulos, Mayıs 1922'de 49. Piyade Alayı'nın bir bölüğünde komünistlere ait bir yazışmanın ele

geçirildiğini ve bu yazışmada 1922 Ağustos'unun ikinci yarısında Türk taarruzu sonrasında yaşanan çözülmeye tam manasıyla uyan bir planlamanın ortaya konduğunu iddia eder.[102]

"Eski" komünistler de benzer iddialarda bulunurlar. Anadolu'da komünist propagandada etkin rol oynayan, ancak 1920'lerin sonunda "dönerek" milliyetçi kampa iltihak eden Eleftherios Stavridis, Türk taarruzundan hemen sonra geri çekilişi başlatmanın kendi kararları, hatta talimatları olduğunu iddia eder. Yani Stavridis, Yunan ordusunun geri çekilerek bozulmasını spontane bir süreç olarak görmez ve bunu kendisinin de aralarında bulunduğu komünist örgütlenmenin bir planı ve emrine yorar.[103]

Bu ve benzeri abartılı iddialar, savaş sonrasındaki antikomünist histeriye yorularak geçiştirilebilir elbette. Aslında savaşın sona erme biçiminde komünistlerin cephe ve cephe gerisindeki savaş karşıtı propaganda ve faaliyetinin tam olarak ne kadar etkili olduğunu belirlemek neredeyse imkânsız bir girişimdir. Ancak komünistlerin bunda etkisi ne olursa olsun, Ağustos 1922'de Yunan ordusundaki "moral kriz" ve askerlerin doğrudan ya da dolaylı karşı koyuşları, Yunan savaş aygı-

tını neredeyse işlemez kılmıştı. Yukarıda vurgulandığı gibi, cephedeki savaş karşıtı propaganda halihazırda mevcut olan dinamikleri pekiştirmiş, mevcut savaş yorgunluğuna siyasal ifade kanalları açmıştı. Önemli olan, neredeyse baştan itibaren *Megali İdea*'ya alternatif radikal bir siyasal söylemin savaş gibi bir meselede, hem de eylemli biçimde tedavüle girmiş olmasaydı. Venizelosçular ile Kralcılar arasındaki zaten mevcut ihtilafla beraber düşünüldüğünde bu, savaş ortamında devlet açısından ulusun bütün kaynaklarını seferber etme çabasında ciddi bir zaaf anlamına geliyordu.

Bu zaafın farkında olanlar da vardı. Cephedeki komünist faaliyetle ilgili bu bölümü komünizmle de, savaş karşıtlığıyla da hiçbir alakası olmayan birinin tanıklığıyla kapatalım. Prens Andreas 19 Aralık 1921'de, İzmir'deki meşhur Hotel Splendid Palace'ta, kralın askeri danışmanlarından İoannis Metaksas'a yönelik bir mektup kaleme alır. Prens, yazacakları dolayısıyla bir "yenilgici" (*défaitiste*) sayılmamasını bilhassa rica eder. Prens Andreas ordunun takatten düştüğünü ve yakın zamanda bir barış antlaşması gündeme gelmezse sonucun felaket olacağını yazar. Prensin sonra-

ki satırları adeta bir kehanet gibidir: "Ordunun düşmanın ciddi bir inisiyatifi karşısında cevap verebileceğini kesinlikle düşünmüyorum. Cephenin herhangi bir noktasındaki yenilgi, ordunun geri kalanını da kaçınılmaz olarak yıkacak. Sonrasındaysa düşmanı herhangi bir yerde durdurmak mümkün olmayacak." Prens, sonraki hadiselerle doğrulanan bu kehanetini şöyle bitirir: "Bu Küçük Asya kâbusuna hemen son verecek bir şey olmalı artık."[104]

ASKER GREVİ:

"ATİNA'YI YAKMAYA!"

Balıkesir'deki askeri hastanede yatan yaralı bir astsubay, arkadaşı Andreas Daskalopulos'a 22 Ocak 1922'de şöyle yazıyordu: "Yunanistan'ın üstüne Anadolu'nun savaş alanlarından gelip çökecek ve her şeyi yıkıp geçirecek, sorumlu olanların kellesini isteyecek fırtınayı durdurmaya kimsenin gücü yetmeyecek. Muzaffer, ama ulusal meselelerimizi emanet ettiklerimizin yetersizliği dolayısıyla yenik düşmüş askerlerden oluşan bir fırtına."[105] Yaralı bir askerin ateşli hayalgücünün eseri sayılıp geçiştirilebilecek bu fırtına, bir yıla kalmadan gerçekten Atina'nın üstüne çökecekti.

Bu "fırtınayı" yaratan amilleri, İstanbul'da mütareke devrinde Beynelmilel Amele İttihadı'nın önde gelen isimlerinden olan ve savaş sonrasında da Yunanistan'da Komünist Parti'nin li-

der kadrosunda yer alacak Serafim Maksimos'tan dinleyelim:

"Çok uzun bir müddet boyunca yabancı ve düşman topraklarda kalmak, Yunan askerleri nezdinde savaşın devamı ve ödenen bedel hakkındaki tüm yurtseverce gerekçeleri ortadan kaldırdı. ... Sadece gizli ya da açık düşmanca saikleri olan yabancı insanlarla karşılaşan bu askerler nasıl etkilensin, nasıl heyecanlansın? Evlerini, köylerini özlememeleri, oraya dönmeye çalışmamaları mümkün müydü? Bu özlem öylesine büyüyordu ki önünde hiçbir şeyin durması mümkün değildi. ... Asker zamanla yerini, uğruna savaşa girdiği davaya inanmayan insana bıraktı ve bu insan da içinden savaşı kınar oldu. Öyle ki, kendini cepheye mıhlayacak bir zaferdense kesin bir yenilgiyi özler oldu. Bu nedenle cephenin çöküşünü aslında sevinçle kabul etti. Bu bir çözümdü. Yurduna dönmesi için bir vesileydi. Yenilgi nedeniyle kendini aşağılanmış hissetmedi. Milliyetçiliğinin kökü çoktan kazınmıştı." [106]

Ordunun komuta kademesinde yaklaşmakta olan felaketi sezenler yok değildi. Genelkurmay-

da görevli K. Guvelis, 18 Ocak 1921'de Savaş Bakanına zata mahsus bir not yazar. Guvelis bu notta bakana hazırlanmakta olan saldırı planına dair bazı bilgiler verdikten sonra onu, her türlü askeri faaliyetin Eylül 1921 itibariyle muhakkak son bulmuş olması gerektiği hususunda uyarır. "Yunan ordusu bu tarihten sonra hiçbir şekilde silah altında, askeri seferde olmamalı. Aksi felaket olacaktır." Guvelis, on yıldır silah altında olan askerlerin bir kışı daha cephede geçirmeleri halinde ordunun ciddi bir krizle karşı karşıya kalacağı ikazıyla notunu tamamlar.[107] Bu gibi uyarılara rağmen askerler, 1922 yazında hâlâ silah altında, Anadolu içlerindeki mevzilerindedir.

Çavuş Mihalis Papadakis, 15 Haziran 1922 tarihinde günlüğüne şunları yazar: "Bu tecrit ve eylemsizlik halinin ne kadar süreceğini Allah bilir. Hızlı ya da hiç değilse uzak kurtuluşa dair bize umut verebilecek hiçbir işaret yok. Sabırsızlık ve gerginlik hepimizi esir almış halde."[108] Papadakis'in sabırsızlıkla beklediği "kurtuluş," yani savaşın son bulması, muhtemelen onun beklemediği bir biçimde de olsa bir küsür ay sonra aniden gerçek olur. 26 Ağustos 1922'de Türk kuvvetleri harekete geçer ve 30 Ağustos'ta Yunan kuvvet-

leri ciddi bir mağlubiyete uğrar. Yunan ordusunun hızlı geri çekilişine, Türk ilerleyişi karşısında paniğe kapılan ve mallarını mülklerini geride bırakıp kaçan Anadolulu Hıristiyan mülteciler eklenir. Yunan ordusu tam manasıyla çözülür; disiplin ortadan kalkar, çok sayıda birlik geri çekiliş esnasında birer düzenli askeri birim olmaktan çıkar. Yunan ordusunun çözülüşü öyle kesindir ki komuta kademesinin bunu kontrol edebilmesi, geri çekilişi düzenleyip sınırlaması, geri hatlarda yeni bir cephe oluşturabilmesi mümkün olmaz. Morali bozulmuş binlerce Yunan askeri batıya, denize doğru hızla ilerler.

Bu askerlerden biri olan Athanasios Argiropulos, 17 Ağustos 1922* tarihinde günlüğüne şunları yazıyordu: "Tüm ordu bir yığın haline geldi, subaylar askerlerini, askerler subaylarını kaybetti."[109]

---

* Tüm Ortodokslar 20. yüzyılın başına dek Jülyen Takvimi kullanıyorlardı. 1902'den itibaren Gregoryen Takvime geçiş başladı; 1923 senesinde Yunan Devleti resmi olarak bu takvimin kullanılacağını ilan etti. Elinizdeki kitapta alıntılanan belgelerin birincil ve ikincil kaynaklardan derlenmesine bağlı olarak hem Jülyen hem de Gregoryen Takvimden tarihlemeler mevcuttur. İki takvim arasında yaklaşık 13 günlük bir fark vardır. Örneğin buradaki 17 Ağustos tarihi, aslında 30 Ağustostur –yn.

Aydın'ın Kırkince köyünden Manolis Aksyotis anılarında bu günleri şöyle aktarıyordu: "Dördüncü gün, çok ciddi bir baskı olmamasına karşın ilk siperlerden geri çekiliş başladı. Birden bire, sanki bir ricat emri verilmişçesine herkes yerlerinden çıkıp geri çekilmeye başladı. Birkaç saat içerisinde geri çekiliş düzensiz bir kaçış halini aldı. Ordu artık komuta kademesine itaat etmiyordu. Askerlerin yegâne gayesi, olabildiğince hızlı bir biçimde İzmir'e varmaktı."[110] Teğmen Stamatis Hacibeyis, "artık bu bir ordu değil, takip edilen ve çılgına dönmüş bir insanlar topluluğuydu" diye hatırlıyor.[111] *New York Times*'ın tanıklığına başvurduğu Demetrios Bares, askerlerin kendisine, "Türk saldırısı karşısında kaçtıklarını ve ilerleyen düşmanı durdurmak için bir şey yapmadıklarını, çünkü savaştan usandıklarını ve eve dönmek istediklerini" aktardığını anlatıyordu.[112]

Orduda mühendis yüzbaşı olan Yeorgios Kalutsis, anılarında bu beklenmedik çözülüşün esbab-ı mucibesine dair şöyle yazar: "Ağustos 1922'de ordu psikoloji bakımından bir örümcek ağından farksız hale gelmişti. Kemal'in tek yapması gereken üflemekti; o zaman her şey bir anda dağılacaktı."[113] Konstandinos Glendis Türk taarruzunun hemen öncesinde Yunan askerleri-

nin "Kemal neredesin? Ne yapıyorsun? İlk 'bam' sesi duyulduğunda nereye vardığımızı göreceksin" diye söylendiklerini işittiğini yazıyor. Glendis bu tür cümleleri o zaman şakaya yormuş. Ancak Türk saldırısının hemen ardından bu cümlelerin ne anlama geldiği ortaya çıkmıştı. Glendis'e göre, askerlerin psikolojik durumu öyleydi ki Türk taarruzunu, dağılmak, eve dönmek için bir mazeret olarak beklemeye başlar olmuşlardı. Bu tutumlarında Atina'ya, onları yalnız bıraktığını düşündükleri siyasetçilere dönük bir hıncın da muhakkak etkisi vardı.[114]

Afyonkarahisar'da telefon merkezinde görev yapan Hristos A. Spanomanolis Türk taarruzu sonrasında yaşananları şöyle aktarır: "Moral bir çöküntü içerisindeydik. Yorgunluk, zorluklar, muharebeler, açlık, susuzluk bizi kırıp geçirmişti. Artık bir ordu yoktu. Eşgüdüm halindeki askeri birimler olmaktan çıkmıştık. Genel bir kaçış dalgasına kendini kaptırmış bir güruhtan başka bir şey değildik artık. Piyade, topçular, atsız kalmış süvariler, telgrafçılar, hepimiz denize doğru yuvarlanan karmakarışık bir yumaktan başka bir şey değildik."[115] Yenilginin Yunan ordusu için tam ve geri döndürülemez olmasının nedeni, askerlerin geri çekilişi

ve yeni bir savunma hattı oluşturulması konusundaki kati ilgisizlikleriydi. Savaşın haklılığına artık inanmayan, bütün çektiklerinin ve ödedikleri bedellerin bir hiç uğruna olduğunu düşünen askerler, Türk taarruzunun ardından kalıp savaşa bir biçimde devam etmek için bir neden görmüyorlardı.

Yunan ordusunun çözülmesinin bir "asker grevi" niteliği taşıdığı pekâlâ iddia edilebilir. Zaten ilginç olan, bu tabirin savaşın hemen ardından özellikle basında geniş bir biçimde kullanılmasıdır. "Asker grevi" ifadesi savaş sonrasında Yunan ordusunun savaşı yürütme kapasitesinin ani biçimde ortadan kayboluşunun bir açıklaması olarak sıklıkla kullanılacaktır. Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu'nun kurucularından Avram Benaroya da anılarında, "cephedeki askerlerin grevi Küçük Asya trajedisine nihayet verdi" diye yazar.[116] Bu tabire yabancı basında bile rastlanır. Örneğin *The Times*'ta şu satırları okuruz: "Cesareti kırılmış, çeşitli propagandalar nedeniyle geri çekilme fikrine çoktan alışmış ve başkomutana güveni kalmamış olan ordunun büyük bölümü göründüğü kadarıyla greve gitti ve askeri malzemeyi ya tahrip edip ya da terk ederek Türklere dönüp bakmaksızın pozisyonlarını terk etti."[117]

"Asker grevi" tabiri Yunan orijinli değildi. Terim örneğin Fransız ordusunda 1917 yılının Mayıs ve Haziran aylarında cereyan eden büyük asker ayaklanmaları için de kullanılmıştı.[118] Ancak yukarıda da değinildiği üzere bu tabir, Yunan bozgununun hemen akabinde ziyadesiyle popüler olur. Bu terimle savaştan çok sonra da karşı karşıya geliriz. Örneğin H. E. Angelomatis'in Atina Akademisi tarafından da ödüle layık görülen *Hronikon tis Megalis Tragodias* [Büyük Trajedinin Günlüğü] adlı çalışmasında, Anadolu'da bir askeri yenilgiden ziyade bir "askeri grev" yahut "bir tür grev" söz konusu olduğu ifade edilir.[119] Askerler de anılarında grev tabirini kullanmaktan çekinmezler. Örneğin Kostas Dulas hatıratında şöyle yazıyordu: "Daha önce düşman karşısında asla yenilmemiş bir ordu geri çekilmeye başlıyordu. Bu ordu eğer gerçekten isteseydi kaybettiklerini yeniden kazanabilecek bir konumdaydı. Greve giden bir orduydu bu."[120] Giritli Teğmen Yanis Yalirakis ise şunları yazıyordu: "Ordu savaşın hiçbir meşruiyeti olmaksızın uzayıp gitmesinden ve cephede yalnız bırakılmaktan yılmıştı. Greve böylece gitti."[121] Teğmen Nikolaos Deas ise hatıratında kendisi ve başka subayların firarile-

ri birliklerine dönmeye ikna etmeye çalıştıklarını, onlara "bu grevin onları kurtaramayacağını" anlattıklarını aktarır.[122]

Türk taarruzu cephenin güney kanadını hedef aldı. Savaşın ilk iki gününün ardından Yunan güçleri çekilmeye başladı. Savunulacak, kuvvetleri derleyip toparlama imkânı sunacak başka bir mevzi oluşturamayınca da birlikler çözülmeye başladı. Korgeneral Nikolaos Trikupis kendisine bağlı kuvvetlerin ancak bir bölümünü yönetmeye devam etti ve Uşak'a varmaya çalıştı. Ancak yoldayken Uşak'ın hızla ilerleyen Türk ordusunca ele geçirilmiş olduğunu öğrendi. Böylece Trikupis'in yönetimindeki birlikler Karacahisar'a ilerledi; fakat öğleden sonra yeniden ilerlemekte olan Türk birlikleriyle karşı karşıya gelindi. Durum ciddiydi; ancak her şeyi daha da kritik hale getiren, Yunan askerlerinin savaşa daha fazla devam etmeme kararı olur. Askerler onlara emredilen pozisyonlara geçmeyi reddeder ve subaylarına boşu boşuna ölmek istemediklerini bildirirler. Zor durumda kalan Trikupis askerlerini savaşmaya zorlar, ama başarılı olamaz. Kumandanlarının emirlerine itaat etmeyen askerler boş yere başka kan dökmenin anlamı olmadığını

haykırmaya başlar. Trikupis topçusunu kullanabilecek durumda da değildir; zira askerler kendi topçularını ateş açtıkları takdirde ölümle tehdit ediyorlardı. Bir başka grup askerse subaylarına, eğer çatışmayı sürdürürlerse kendilerini yakalayıp Türklere teslim edecekleri tehdidini savurmaktaydı. Askerlerin giderek yaygınlaşan isyan hali, Trikupis'i Türklere karşı direnmenin kabil olmadığı sonucuna götürür ve teslim olma kararı alır.[123] Esir düşen Trikupis, Hacianestis yerine Yunan ordusunun yeni başkomutanı tayin edildiği haberini bizzat Mustafa Kemal'den alacaktır.

Bu esnada birliklerinden kaçan çok sayıda asker, İzmir'e yığılmaktaydı. Eylül'ün ilk günlerinde şehir, dahili kısımlardan gelen mülteciler ve firarilerle dolup taşıyordu. Birçok askerin hırsızlık, hatta yağma olaylarına karışması, şehirdeki huzursuzluğu pekiştiriyor, karışıklığa yol açıyordu. Askerlerin bir bölümüyse "Yaşasın Lenin!" gibi sloganlar eşliğinde askerleri itaatsizliğe sevk ediyor, subayların şehir içindeki kuvvetleri düzenleyerek bir savunma hattı oluşturmasına karşı direniyordu.[124] Anadolu'dan, savaştan kaçmaya çalışan askerlerin bir sloganı, kendilerini cephede terk ettiğini düşündükleri siyasetçilere ve dev-

lete öfkelerini açığa çıkarıyordu: "Atina'yı Yakmaya Gidelim!"[125]

"Greve giden" sadece ön hatlarda bulunan askerler değildi. Cephe hattının gerisinde olan birliklerde dahi Türk taarruzunun haberlerinin gelmeye başlamasıyla birlikte disiplinsizlik vakaları ve düzensizlik artmaya başlar. Takviye için Trakya'dan İzmir'e sevk edilen birlikler bunun iyi bir örneğidir. Trakya'dan getirilen 28. Alay, İzmir'e varınca "mutlak bir çöküş" manzarasıyla karşılaşır. "Şehir üstleri olmayan askerlerle doluydu. Bazı askerler gemilere binmeye çalışıyor, diğerleriyse şehirde boş boş dolanıyordu. Bir bölüm askerse Çeşme'ye ulaşmaya çalışıyordu."[126] 28. Alay aslında maddi ve moral açıdan oldukça iyi durumda olmasına karşın İzmir'e gelmesiyle birlikte çözülmeye başlar. Sayısı üç yüze yakın olan Anadolu kökenli askerler firar edip ailelerinin yanına gitmeye çalışır. Moral çözülme öyle hızlı olur ki savaş meydanında düşmanla hiç karşılaşmamış Alay, savaşma kapasitesini yitirir.[127] Alaydan arta kalanların Sakız adasına sevki sırasında da askerler ayaklanır ve kaptanı, gemiyi dosdoğru Pire limanına götürmesi için zorlar. Askerler Sakız'da ordunun düzene girmesinin ardından bir kez

daha savaşa gönderileceklerinden şüphe ediyor, evlerine ulaşmak için Pire'ye ulaşmayı hedefliyorlardı. Ayaklanan askerlerin Sakız'a yanaşmaya "ikna edilmeleri," ancak başka savaş gemilerinin onları hedef alması ve boyun eğmedikleri takdirde batırılacakları tehdidiyle mümkün olur.[128]

Yüzbaşı Tasos Mumcis, Trakya'dan Anadolu'daki kuvvetlere takviye için gönderilen birlikler arasındaydı. Onun aktarımına göre, *Vasilisa Sofia* gemisine bindirilen askerler daha baştan huzursuzdu. Subayların emirlerine itaatsizlik örnekleri hızlı bir biçimde yaygınlaşmaya başlamıştı. Mumcis anılarında Çanakkale Körfezi'ni geçer geçmez askerlerin "Kaptan Bizi Pire'ye Götür!" diye bağırmaya, slogan atmaya başladığını aktarır.[129] Athanasios Argiropulos, Türk taarruzunun ardından İzmir'e kaçmış askerler arasındaydı. 25 Ağustos'ta günlüğüne limana Trakya'dan gelen ve 56. ve 25. Alayları taşıyan gemilerin ulaştığını yazar. Argiropulos, askerlerin komutanlarının emirlerine rağmen gemilerden çıkmayı reddettiklerini, şehirde mevzilenmeye karşı çıktıklarını yazar. Askerler komutanlarını yuhalıyor ve onlara küfrediyordu.[130] Teğmen Deas da Edirne'den İzmir'e sevkedilen birlikleri hatırlamakta-

dır. Onun aktarımına göre de askerler limanda inmeyi reddetmiş, evlerine dönmek istediklerini haykırmış ve geminin kaptanını Pire'ye gitmeye zorlamıştı.[131]

Anadolu'daki kuvvetleri desteklemekteki isteksizlik sadece Trakya'dan sevkedilen birlikler için söz konusu değildi. Örneğin *New York Times* şöyle yazıyordu: "Yunan moralindeki çözülme Atina'dan İzmir'e alelacele gönderilen bir rezerv birliğin limana indirilmeyi reddetmesinden de belli oluyor."[132] İsmet Paşa anılarında bu durumun savaşın genel gidişatına nasıl bir etkide bulunduğunu şöyle vurgular: "Yunanistan'dan ve Trakya'dan kuvvet getirerek İzmir'e çıkarmışlar. Rıhtıma çıkan asker isyan etmiş. Şehir bozgun havası içinde. Yeni gelen askerler bir cehennemin içine atılacaklar, bunu kabul etmemişler. Bizim büyük taarruzumuzla, yalnız Anadolu'daki Yunan Ordusunun inzibatı bozulmamış, yeni gelenler onlarla temas eder etmez tamamıyla bozulmuşlar. Bunun üzerine getirdikleri askeri tekrar geri götürmüşler."[133] İsmet İnönü'nün bu faktörü anması tesadüf değildir. Takviye güçlerin savaşa dahil olmayı reddetmesi, Yunan ordusunun geri çekilse de toparlanmasına, yeni bir

savunma hattı oluşturmasına mani olan temel etkenlerden bir tanesiydi.

Yukarıda da ifade edildiği üzere, geri çekilme esnasında askeri disiplin neredeyse bütünüyle ortadan kalkmıştı. Subaylar otoritelerini yitirmişti ve aralarından birçoğu kendilerine karşı öfke dolu olduklarını bildikleri askerlerle mümkün mertebe temas etmemeye gayret ediyordu. Gerçekten de subaylara karşı çok sayıda saldırı olduğu belliydi.[134] Bazı subaylar askerler tarafından linç edilmişti. "Bütün askerler subaylardan nefret ediyordu" diye yazan Hristos Karayanis, anılarında, linç edilmeye çalışılan bir subayın ancak kendisinin bir hekim olduğunun ortaya çıkmasıyla kurtulduğunu aktarır.[135] Salihli'de askerlerine küfürler eden bir albay linç edilmekten yine güçlükle kurtulur. Alaşehir'deyse askerler subaylarına "savaşa son, evlerimize, evlerimize!" diye bağırıp saldırmış, rütbe ve şeritlerini sökmüştü.[136] Bu tip olayların yarattığı korku, subayları rütbe işaretlerini gizlemeye sevkeder. 1922 yazında çocuk olan İzmirli Aleksis Aleksiu, askerlerce tanınmamak için çok sayıda subayı şeritlerini, apoletlerini ve rütbe işaretlerini yırtıp sökerken gördüğünü hatırlıyor.[137]

Binbaşı Vasilios Asimakis 1931 yılında, savaş sırasında yazmış olduğu hikâyeleri kitaplaştırdığında şöyle bir not düşer: "Rum ancak gerçekten istediğinde asker olur ve ne yazık ki o bunu her zaman istemez."[138] Ağustos ve Eylül 1922'de cephedeki Yunan askerleri artık asker olmak istemediler, tabir-i caizse "iş bıraktılar." Onların grevi, savaşın sonunu tayin eden belirleyici bir etken olacaktı. Ordudaki "moral kriz" komuta kademesinin askerlerin savaşa devam etmek için rızasını devşirmekte giderek zorlanması anlamına geliyordu. Bu "moral krizin" çözümsüz kalması, etkili Türk taarruzuyla birleşince Ağustos sonunda askerlerin "grevine," yani savaş politikalarına verdikleri koşullu rızayı tümden geri almalarına yol açtı. Savaş böylece sona erdi.

İSYAN: "BOLŞEVİKLEŞMEYİN!"

1914 tarihli Yunan Askeri Ceza Kanunu'na göre "isyan" olarak tanımlanan haller şöyle sıralanmıştı: 1) dört ya da daha fazla silahlı askerin örgütlü ve önceden kararlaştırılmış şekilde üstlerinin emirlerine itaatsizlik etmesi, 2) dört ya da daha fazla askerin izin olmaksızın silahlarını alıp üstlerinin emirlerine karşı hareket etmesi, 3) sekiz ya da daha fazla askerin silahlarıyla aşırılıklar yapıp üstlerinin dağılmaları yönündeki emirlerine uymaması.[139]

"Küçük Asya Seferi," ceza kanununun tarif ettiği kapsamda çok sayıda isyana tanık oldu. Çoğu uzun süreli çatışmalar sırasında ya da hemen sonrasında cereyan eden küçük ölçekli ve spontane hareketlerdi bunlar. Birçok durumda isyan, askerlerin cephede kendilerine emredilen mevzide saf tutmayı reddetmeleri şeklinde cereyan etti.

Birkaç örnek aydınlatıcı olabilir: 11. Alaya bağlı, Vasilios Yenimatas'ın komuta ettiği bir bölük, Yunan ordusunun Temmuz 1921'deki ileri harekâtı sırasında bitap düşer ve üstlerinin verdiği emre itaati reddeder. Yenimatas hemen harekâtı yöneten Bursa'daki komutanlıktan General Striftos'la irtibat kurar ve "ayaklanmayı" bildirir. General, Yenimatas'a emre itaatsizlik eden askerleri tereddüt etmeden vurmasını emreder. Yenimatas ise bu emri uygulamaktan imtina eder; zira isyana katılan askerlerin sayısı çoktur, hatta aralarında bazı subaylar da vardır. Neticede sinirler biraz yatışınca durum normale döner; fakat ertesi gün otuz asker birden, muhtemelen cezalandırma korkusuyla, firar eder.[140] Ksenofon Stratigos, Bursa'da ileri karakol mevkiine gitmeleri emredilen iki bölükteki askerin isyanı örneğini aktarır. Askerler emre uymayı topluca reddederler. İsyan hareketi ancak o sırada bölgede bulunan İzmir Metropoliti Hrisostomos'un devreye girmesi ve askerlerle bizzat görüşmesiyle yatışır.[141] Ankara hükümetine bağlı Askeri Polis Örgütü, 1920 yazında yine Bursa dolaylarından bir isyan hareketini bildirir. 6. Tümenin "kuvve-i maneviyesi" ciddi şekilde bozulmuştur ve çok sayıda firari

vardır. Bu koşullarda askerlerin önemli bir bölümü ayaklanır, havaya ateş açarak "Biz Harp Etmeyeceğiz!" şeklinde bağırır. İsyan ancak 3. Tümene bağlı birliklerin bölgeye sevkedilmesiyle bastırılabilir.[142]

Bu bölümde ele alacağımız Tekirdağ isyanıysa yukarıda aktarılan örneklerden farklıdır. İsyana neden olan sebepler benzer olsa da askerler bu kez şu ya da bu emre uymamak adına değil, terhis edilmek ve savaşa son verilmesi için ayaklanır. Dahası isyan sonucunda koca bir şehir, neredeyse bir gün ayaklanan askerlerin kontrolüne geçer. Tekirdağ'da cereyan eden, emre itaatsizlik şeklindeki kısmi bir isyan değil, bir önceki bölümde aktarılan "grevin" Yunan ordusunun çözülmesine yol açtığı koşullarda meydana gelen bir terhis ayaklanmasıdır.

Daha evvel aktarıldığı üzere, Türk ordusunun taaruzu sonrasında Yunan askerleri adeta bir ayaklanma halinde cephe gerisine ya da Yunanistan'a çekiliyorlardı. Anadolu'dan çekilen askerleri taşıyan gemiler onları Anadolu'ya yakın adalara veya Trakya'ya taşıma emir almışlarsa da, bunların çoğunda askerler isyan ederek gemi idaresini Yunanistan'a gitmek için zorlamaya ça-

lışıyordu. Askerler, subay ve kaptanları, hemen Yunanistan'a dümen kırmazlarsa onları denize atmakla tehdit ediyor ve gemileri ele geçirmeye çalışıyordu.[143] Bu gemilerden beş tanesi, aksi yöndeki açık emirlere rağmen askerlerin zorlamasıyla Pire limanına demirlemişti.[144] İki bine yakın yaralı askeri taşıyan hastane gemisi *Konstantinopolis* dahi, askerler tarafından Selanik yerine Pire'ye gitmeye mecbur bırakılmıştı.[145] Ayaklanmaların önünü almada donanmanın rolü tayin edici olmuştu. Savaş gemileri bu isyanları durdurmak için devreye girmese ordu ve dahası Yunan siyasal düzeni açısından ürkütücü bir durum oluşabilirdi.[146] Vasilis Haritakis, askerler tarafından zorla Sakız yerine Pire limanına götürülen gemilerden bir tanesindeydi. Onun aktarımına göre subaylar, askerlerden korktukları için direnecek durumda değillerdi. Çoğu tanınmamak için apolet ve şeritlerini sökmüştü. Haritakis'in içinde bulunduğu gemi neticede Pire'ye varamaz, zira Salamina açıklarında bir Yunan destroyeri tarafından durdurulur. Destroyer isyancı askerlerin bulunduğu gemiyi batırmakla tehdit eder. Sonuçta askerler, geminin Poros adasına gitmesini kabul etmek zorunda kalır.[147]

Askeri otoriteler cepheden düzensiz bir biçimde çekilen askerlerin Trakya ve Yunanistan'daki birliklerin disiplin ve moralini olumsuz etkilemesinden ve orduda mutlak bir çözülmeden korkuyorlardı. Ancak otoritelerin bu isyan hareketlerine dair endişesi sadece askeri karakterde değildi. Hükümet, şehir merkezlerinde isyan halindeki askerlerin büyük kitleler halinde toplaşmasının siyasal istikrarsızlığa yol açmasından endişe ediyordu. Bu nedenle gemilerin başkentin hemen dibindeki Pire yerine, askerlerin disipline edilip muhtemel bir askeri operasyon için derlenmeye çalışılacakları Anadolu yakınlarındaki adalara dümen kırmasını istemişti. Disiplin altına alınmayan asker kitlelerinin silahsızlandırılması, güvenlik ve otoritenin tesisi açısından temel önemdeydi.[148]

Şimdi Tekirdağ'daki duruma daha yakından bakalım. Anadolu'yu terk eden askerler, özellikle de Mudanya'dan gelen 3. Kolordu'nun kalıntıları, düzensiz ve oldukça da moralsiz bir şekilde Tekirdağ'a ulaşmaktaydılar. Yukarıda da ifade edildiği gibi, komuta kademesinin esas kaygısı, bu askerleri tekrar disiplin altına alınana dek silahsızlandırıp etkisiz hale getirmekti. Savaş yor-

gunu askerlerinse ana gayesi süratle terhis olabilmekti. Trakya'daki Yunan birlikleri Anadolu'daki bozgundan sonra Yunan ordusunun elindeki savaşmaya muktedir sayılan en önemli kuvvetti. Bu güçlerin disiplinini koruması, Türk saldırısının Trakya'ya sarkma ihtimaline karşı yegâne güvenceydi. Bu nedenle askeri otoriteler Anadolu'dan kopup gelen düzensiz birliklerin Trakya bölgesindeki güçleri olumsuz etkilemesi ihtimalinden çekiniyordu.

Anadolu'daki komünist propaganda faaliyetlerine tanık olduğumuz Panayotis Floryas, 3. Kolordu'yla birlikte Tekirdağ'a ulaşmayı başaran askerler arasındaydı. Askerler Tekirdağ limanına ulaşır ulaşmaz kendilerinden silahlarını teslim etmeleri istenir. Onlarsa bu talebi reddeder ve altı üyeden oluşan bir komite oluştururlar. Komitenin üyelerinden biri de Floryas'tır. Komite askerlerin taleplerini iletmek üzere subaylarla görüşmek ister ve bunda muvaffak olur. Görüşmede subaylar, Tekirdağ'a ayak basmak isteyen askerlerin önce silahlarını teslim etmesi gerektiğine dair emir olduğunu bildirirler. Komite üyeleri, silahlarını teslim etmeleri karşılığında kendilerine hemen terhis kâğıtlarının verilmesini önerir.

Floryas subayların bu talebe olumsuz yaklaştıklarını, terhis konusunu genel geçer laflarla geçiştirdiklerini belirtir. Komite, askerlerin Tekirdağ'a silahlarıyla birlikte çıkmalarına izin verilmesi ve süratle terhis edilmeleri taleplerinde ısrar eder. Subaylarsa bu öneriyi geri çevirir. Görüşmelerin sonuçsuz kalması üzerine askerler gemi kaptanını tehdit ederek onu gemiyi limana sokarak kendilerini karaya çıkartmaya mecbur ederler.[149]

Görüldüğü gibi cepheden kaçan askerler Tekirdağ limanına silahlı ve terhis olmak için kararlı bir biçimde girerler. Askerlerin yarattığı "kaos" ve "vandalizme" dair o sırada ve sonrasında söylenen onca şeye karşın onların taleplerini subaylarla müzakere etmek üzere bir komite oluşturacak örgütlülüğe sahip olması dikkate değerdir. Yetkililer özellikle askerler arasına karışmış olduğunu düşündükleri "provokatörlerin" ya da "şüpheli unsurların" zaten disiplinsiz bir durumda bulunan askerleri kışkırtarak ordunun bütünüyle çözülmesine yol açmasından korkuyorlardı. Trakya Vali Vekili Kostas Yeragas'ın korkusu da tam olarak buydu. Yeragas anılarında, Tekirdağ'a ulaşan 3. Kolordu askerleri arasında çok sayıda eski tutuklu ve hükümlünün de bulunduğunu özellikle

belirtir. Yeragas'a göre 2 Eylül akşamı saat beş sularında, çoğu bu eski mahkûmlardan olan elli asker, kaymakamlık önünde toplanır. Eylemci askerlerin sayısı hızla artar. Yeragas'ın aktarımına göre kızıl bayraklar taşıyan yüzlerce asker şehrin sokaklarını doldurur ve terhis edilmek istediklerini haykırarak yürüyüşe geçer. Eylemciler arasında çok sayıda onbaşı ve çavuş da bulunmakta ve askerlerin keplerinde bulunan kraliyet sembollerini sökmektedirler.

Yeragas anılarında (bizler için çok tanıdık bir argümana başvurarak) başlangıçta askerlerin "masum" taleplere sahip olduğunu bilhassa belirtir. Ancak ona göre bu durum hızla değişir ve eylemler bir yağma olayına dönüşür. Yeragas şöyle yazar: "Benzer durumlarda her zaman yaşandığı gibi bilhassa Çerkezler ve yerli ve yabancı kriminal unsurlar askerlerin arasına sızdı ve dükkânlara saldırdı. Vaziyet zordu ve paniğe sebep oldu. Sorun çıkaranların kalabalığı nedeniyle silah kullanmak iyi bir seçenek olarak değerlendirilmedi."[150]

Ayaklanma ancak emir komuta zincirine bağlı, disiplinli birliklerin devreye girmesiyle bastırılır. Yeragas'a göre ayaklanmanın bastırılması, "iyi-

niyetli askerlerin" hadise çıkartan kışkırtıcılardan ayrılması ve böylece ayaklanmaya katılanların sayısının azalmasıyla mümkün olur. Yeragas hadiselerin ancak bir saat kadar sürdüğünü ve biri mülteci iki kişinin ölümüyle sonuçlandığını belirtir. Vali vekili anılarında olayların İstanbul basını tarafından abartıldığını ve dolayısıyla da sanki ortada büyük bir hadise varmışçasına Avrupa basınına (daha da büyütülerek) aksettiğini hayıflanarak belirtir. Ona göre isyanın ardından şehre tahkikat amacıyla gelen Müttefikler arası komisyon, bu basın kampanyası neticesinde olaylara dair bütünüyle önyargılı ve yanlış bir kanaate sahip olmuştur. Bu nedenle komisyon, soruşturma esnasında "anarşinin" yarattığı yağma ve cinayet olayları hakkında ısrarla kanıt bulmaya çalışır. Yeragas, komisyonu olayların ancak bir saat kadar süren ve çok ciddi sonuçlara yol açmayan sıradan bir itaatsizlik olayı olduğuna ikna edebilmeyi becerdiğini iddia eder.[151]

Kostas Yeragas'ın aktarımı, Tekirdağ'daki isyana dair resmi anlatının "iyi" bir örneği sayılabilir. Vali vekilinin olayların kapsamını ısrarla daraltmaya çalışan anlatımına karşın başka kaynaklar, Tekirdağ'ın bir gün süreyle ayaklanan as-

kerlerin elinde kaldığını, yani şehirde meydana gelenin tam teşekküllü bir isyan hareketi olduğunu gösteriyor. Panayotis Floryas, Tekirdağ'da ayaklanan askerler arasındaydı. Onun tanıklığı, isyan hakkında Yeragas'tan çok daha farklı bir tablo sunuyor. Floryas'a göre ayaklanma, şehre gelişlerinden iki gün sonra patlak vermişti. Terhis talepleri ısrarla reddedilen askerler, 3. Kolordu Kumandanı General Vlahopulos'a taleplerini iletmeye gitmiş, ancak onun tarafından reddedilince onu rehin almış ve apoletlerini sökerek şapkasını yere atmışlardı.

Floryas olayların boyutu konusunda Yeragas'tan çok farklı bir tablo çizse de isyana yağmacı unsurların karıştığı hususunu o da vurgular. Buna göre Anadolu'dan geri çekilişleri sırasında yağmayı adeta alışkanlık haline getirmiş olan kimi asker grupları, gece çökünce Tekirdağ'ı yağmalamaya başlamış, şehri neredeyse yakıp yıkmıştı. Birçoğu firari ve hırsız olan asker grupları şehrin çarşısını alt üst etmiş, dükkânları yağmalamış, gece çökünce bazı ev basma ve hatta tecavüz olayları yaşanmıştı. İsyan ancak Trakya bölgesinde konuşlanmış olan 4. Kolordu'nun devreye girmesi ve şehri kuşatarak isyancı askerleri derdest etmesiyle son bulur.

Bu sırada, General Vlahopulos'a dönük saldırıya iştirak eden Floryas ve arkadaşı Theodoros Aleksandru da tutuklanır. İkili daha sonra bir biçimde kaçmayı başarır. Floryas, kaçarken yakalanan askerlerin kurşuna dizilmelerinin seslerini duyduğunu aktarır. Ona göre aynı gece sekiz asker ayaklanmaya katıldıkları için kurşuna dizilmiştir.[152]

Floryas gibi isyana bizzat tanıklık etmiş bir asker olan Stavros Mutafis günlüğüne, olayları başlatanın kızıl bir bayrak taşıyan ve gösteriye de önderlik eden bir çavuş olduğunu yazar. Yürüyüş daha sonra kontrolden çıkar ve 500 kadar asker dükkânları yağmalayarak bir kısmını da ateşe verir. Mutafis "anarşinin" bütün gece sürdüğünü, olaylara son verecek organize bir birliğin bulunmaması nedeniyle de isyanı durdurmanın mümkün olmadığını yazar. Hadiseler ancak ertesi gün, Albay Tavularis komutasındaki bir birliğin şehrin denetimini ele geçirmesiyle son bulur. İsyancılar dağıtılmış, ancak çoğu şehrin batısına, Muratlı istasyonuna doğru kaçmaya muvaffak olmuştu. Mutafis'e göre bu esnada isyana öncülük eden çavuş da yakalanmış ve kurşuna dizilmişti.[153]

Görüldüğü gibi, hadiseleri önemsizleştirmeye çalışan Yeragas'ın aksine Floryas ve Mutafis'e

göre isyan bir gün boyunca sürmüş, şehir ancak takviye birliklerin gelmesiyle isyancılardan temizlenebilmiştir. Hadiseler sırasında askerlerin hiç değilse bir kısmının kızıl bayraklar taşıyor olduğunun bütün kaynaklarda belirtilmesi de dikkat çekicidir. *Rizospastis* gazetesinde 1930 yılında yayımlanan ve ayaklanmaya katılmış bazı askerlerin tanıklıklarına dayanan bir makale, Tekirdağ'daki ayaklanmaya dair daha bütünlüklü bir manzaraya kavuşmamıza yardımcı olacak niteliktedir. Makale, Tekirdağ ayaklanmasının ana talebinin terhis olduğunu hatırlatır. Buna göre Anadolu'dan kaçıp Sakız ya da Midilli gibi adalara varabilen askerler hızla terhis edilmiş ancak aynı şey Tekirdağ'da gerçekleşmemiştir. Trakya cephesi henüz kapanmamıştır ve dahası, askerler arasında İstanbul'a dönük yeni bir saldırının gündemde olduğuna dair bir şayia dolaşmaktadır. Askerlerin hazırlanmakta olan bu saldırı nedeniyle terhis edilmedikleri kanaati pekişmiştir. Bu şayia ve başka yerlerde askerler terhis edilirken aynısının kendileri için geçerli olmadığını görmenin getirdiği adaletsizlik duygusu, ayaklanmayı mümkün kılan halet-i ruhiyeyi şekillendirmiştir. Tekirdağ'daki askerler, savaşın süreceği

korkusuyla harekete geçerler. Derhal terhis talebi, aslında savaşın son bulması talebidir.

Yeni bir saldırının hazırlanmakta olduğuna dair dedikodular Tekirdağ garnizonundaki askerler tarafından da doğrulanınca bir öfke patlaması söz konusu olur. Küçük toplaşmalar ve subaylara dönük bazı saldırılar hızla kitlesel bir yürüyüşe dönüşür. Subaylar bu esnada askerlerin tepkilerinden çekinerek ortadan kaybolur. Eylemin ana sloganları "Yaşasın Terhis!" ve "Kahrolsun Savaş ve Subaylar!"dır. Kalabalık limana doğru ilerler ve burada depoların kilitlerini kırarak silah ve mühimmat elde eder. Daha sonra isyancı askerler komutanlığa yürür. Birçok asker yürüyüş sırasında havaya ateş açar, askerler yolda rastladıkları subayları dayaktan geçirir. Bu arada şehrin ahalisi dükkânlarını kapatmış ve evlerine çekilmiştir.

Komutanlığa varınca askerler General Vlahopulos'u görmek ve taleplerini iletmek ister. Vlahopulos önce tereddüt eder, ancak askerlerin ısrarı ve zorlamasıyla onlarla görüşmek zorunda kalır. Askerlere sabırlı olmalarını söyler ve eninde sonunda terhis olup evlerine dönecekleri hususunda kendilerine söz verir. Ancak askerler bu

belirsiz vaatle tatmin olacak gibi değildir. Generalden derhal terhis edilmelerini ve evlerine gönderilmelerini talep ederler. Vlahopulos askerlerin baskısı altında kendilerinin derhal terhis edileceğine dair söz vermek durumunda kalır.[154]

Behemahal terhis edilmek sadece Tekirdağ'dakilerin değil, cepheyi terk eden hemen bütün askerlerin talebiydi. Geri çekilen Yunan ordusunu Anadolu kıyılarından adalara taşıyan Yunan gemilerindeki yenik, demoralize olmuş, "grevdeki" askerler için savaş artık sona erdiğine göre evlerine dönmek tek düşünceleriydi. Bu dönemde Yunan ordusunu hızla çözülmeye iten bu terhis talebini, I. Dünya Savaşı'nın sonunda İtilaf Devletleri askerlerinin terhis edilmedeki gecikmelere karşı gerçekleştirdikleri bir dizi ayaklanmayla rahatlıkla kıyaslamak mümkündür.[155] Çok sayıda askerin apar topar sevkedildiği Sakız ve Midilli gibi Anadolu'ya yakın adalarda tam manasıyla bir keşmekeş hâkimdi. Daha yenilgi kesinleşmeden birliklerini terk etmiş olan çok sayıda firari Sakız adasını mesken tutmuştu. Bunların çoğu silahlıydı ve zaman zaman küçük hırsızlık, hatta yağma olayları gerçekleşiyor, askerler yerli ahaliyi terörize ediyordu. Bu firarilerin bir

bölümü, ada merkezindeki meydanı adeta işgal etmişti. Adaya varan ilk disiplinli askeri kuvvet olan Yarbay Andonis Andonopulos komutasındaki 25. Piyade Alayı, ilk iş olarak firarileri silahsızlandırmaya ve adada düzeni tesis etmeye çalışır. Ancak firariler askeri disipline riayet ederek komuta kademesine itaat etmeyi reddedince birlik ile firariler arasında şiddetli çatışmalar yaşanır ve bu esnada çok sayıda asker hayatını kaybeder.[156]

Yüzbaşı Stavros Hristodulidis 25. Piyade Alayı'nda görev yapıyordu. 30 Ağustos'ta Sakız'a vardıklarında gördüklerini günlüğüne şöyle not eder: "Bütün dükkânlar kapalı ve göründüğü kadarıyla esnaf bunda bütünüyle haklı; zira düzen ortadan kalkmış durumda ve disiplinsiz unsurlar tam bir isyan halindeler."[157] 5. Tümen personeli tarafından hazırlanan bir raporda, disiplin ve düzen içerisindeki ordu birlikleri Sakız'a çıktıklarında adada "tam bir anarşi" yaşandığını vurgular. Firariler adanın tamamına hâkim durumdadır. Paniğe kapılan hükümet ve ordu yönetimi, askerlere izin vererek ya da eski asker sınıflarını terhis etmeye dönük kararnameler yayınlayarak durumu idare etmeye, askerleri sakinleştirmeye çalı-

şır.[158] Konstandinos Dulas hatıratında, Sakız'da kaldığı ilk günlerdeki durumu aktarır. Ona göre bütünüyle kontrol dışına çıkmış sarhoş askerleri hırsızlıktan, hatta cinayetten alıkoyacak hiçbir şey yoktur.[159]

Midilli'de de durum benzerdi. Daha önce de gördüğümüz gibi, adaya varan ilk gemiler, "bütünüyle anarşi halindeki" askerlerle doluydu. Sakız'da olduğu gibi adaya sığınmış sayısız firari, haydutluk ve yağmayı adeta meslek edinmişti. Subayların disiplini tesis etmesi mümkün değildi ve zaten askerler tarafından subaylara dönük çok sayıda saldırı gerçekleştirilmekteydi. Adadaki firariler ve disiplinden yoksun askerler ancak 53. Piyade Alayı'nın adaya gelmesiyle ve şiddet yoluyla silahsızlandırılır.[160] Teğmen Deas anılarında Midilli'ye vardığı zaman adanın "dağınık askerler güruhu"yla dolu olduğunu ve adada aylak aylak dolanıp bir şekilde bir gemiye kapağı atarak Yunan kıtasına varmaya çalıştıklarını aktarır.[161] 53. Piyade Alayı'nın bağlı olduğu "Bağımsız Tümen," Yunan ordusunun bozgunu esnasında Anadolu'yu belli bir disiplin ve düzen içerisinde terk edebilen ender birliklerden biriydi. Tam da bu yüzden bu dönemde Yunanistan'a varmakta

olan disiplinsiz büyük asker kitlelerinin bastırılıp silahsızlandırılmasında bu askeri birim büyük bir rol oynamıştır. Yine bu tümene bağlı 51. Piyade Alayı'nın komutasında bulunan Ioanis Konstandinos'a göre, Midilli adasında bütünüyle disiplinden yoksun olan, yurtseverce ve "erkekçe" her tür değeri yitirmiş 15 bin kadar asker bulunmaktaydı. Bunlar, ada ahalisini sindirerek adadaki otoritelere meydan okumaktaydı; kumandanları ise düzeni tesis etmekten acizdi.[162]

Benzer bir durum, Anadolu'da dağılan birliklerinden kaçan çok sayıda askerin sığındığı Selanik'te de söz konusu oldu. Burada da düzenin tesisi ancak disiplinini muhafaza eden askeri kuvvetlerin sevkiyle mümkün olur. Ioanis Konstandinos anılarında, itaatsiz askerleri disipline etmek için çok sert önlemler aldıklarını ve "anarşik unsurlara" acımasızca saldırdıklarını aktarır.[163] Sonrasında aynı birlikler, itaatsizlik ederek çözülme belirtileri gösteren Tekirdağ'daki kuvvetleri düzene sokmak için Trakya'ya gönderilirler.[164]

Tekirdağ'daki ayaklanma, işte bu terhis isyanlarından biriydi. Ancak şehrin İstanbul'a yakınlığı ve Türk ordusunun Trakya'ya çıkma ihtimali, bu isyana dönük ilgiyi artıran faktörlerdi. Örne-

ğin bölgedeki Amerikan güçleri isyana ve bölgedeki askerlerin durumuna özel bir önem veriyorlardı. Tekirdağ'ı ziyaret eden *U.S.S.C. 96* gemisinin komutanı Teğmen A. H. Addoms, ayaklanma hakkında 26 Eylül tarihinde üstlerine şöyle bir rapor iletiyordu: "Silahlarını bırakıp Anadolu'dan kaçan ilk askeri birlikler şehri terörize etmeye başladılar ve kısa zaman içerisinde bir güruh haline gelip yozlaşarak geçen Cuma, yani 15 Eylül günü, dükkânları, özellikle de Ermeni mahallesinde olanları yağmaladılar. Düzen, ancak şehre gelen yeni Yunan birliklerince tesis edilebildi."[165] *U.S.S. Lawrence* gemisinin komutanı, 4 Ekim tarihinde gerek ayaklanmaya gerekse ayaklanma sonrasında devam edegelen disiplinsizlik ve dağınıklığa dair şu raporu verir: "Şehrin içi ve yakın çevresinde yaklaşık 10 bin ila 12 bin arasında asker konuşlanmış durumda. Disiplinsiz ve dağınık bir kitle. Herhangi bir askeri örgütlülük biçimi söz konusu değil. Ne doğru dürüst birlikler ne de talim var. Askerler istedikleri yerde yatıp kalkıyor. Kendilerine tatminkâr görünen bir tayın dağıtılıyor. Askerler ve subaylar arasında askeri selamlamaya nadiren rastlanıyor. Yunan cephesinin çöküşünün hemen akabinde

yüksek rütbeli subaylar ortalıkta görünmez olmuş, alt rütbeli subaylarsa eratla kardeşleşmişti. Askerler ile subaylar arasındaki bu hiyerarşi dışı kardeşleşme hâlâ gözlemlenebilen bir şey. Asya tarafından ilk gelen yaklaşık bin kadar asker, şehirde ciddi sorunlara yol açtı. Ermeni dükkânları yağmalandı ve yağma sırasında silah sesleri duyuldu. Teyid edilemeyen bazı tanıklıklara göre birkaç Ermeni bu olaylar sırasında öldürüldü."[166]

Tekirdağ'daki isyan ve bölgedeki Yunan kuvvetlerinin sergilediği disiplinsizliğin İtilaf Devletleri temsilcilerini bir hayli endişelendirdiği anlaşılıyor. Yunan ordusunun itaatsizlik ve isyan hareketleri dolayısıyla çözülmesi, Türk ordusunun Trakya'ya doğru ilerleyişinin önünü açacak bir gelişmeydi. İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri General Pelle, Amiral Bristol'la bir mülakatında, "Tekirdağ'dan bu limandaki ve bütün civar bölgedeki Yunan askerlerinin Bolşevik eğilimleri ve yol açtıkları düzensizlikler hususunda aldığı raporların Amiral'in eline ulaşanlarla önemli ölçüde benzer olduğunu vurgular." General Pelle ayrıca, Amiral Bristol'a, "Yunanistan'ın İstanbul eski Yüksek Komiseri Kanelopulos'un düzeni yeniden tesis etmek ve bu toplulukları ye-

niden düzenlemek için bölgeye gönderildiği" bilgisini verir.[167]

Görüldüğü üzere İtilaf Devletleri temsilcileri Yunan askerlerinin içerisinde bulunduğu disiplinsizlik halini Bolşevizme yormakta tereddüt etmez. Tekirdağ'da cereyan eden olayların disiplinsiz bir grup askerin giriştiği yağma ve öldürme olaylarından ibaret olmadığı değerlendirmesi yapılır. *Standard Oil Company*'nin Trakya temsilcisinin Tekirdağ'daki olaylara dair aktarımında da bu hususa, yani "Bolşevizm tehlikesine" dair atıflara rastlarız: "Yunan askerleri Bolşevikleşmiş halde [*in the state of Bolshevism*], kızıl bayraklar taşıyarak hemen hemen bütün dükkânlara zorla girdiler ve tehditler savurdular. Şehirde yiyecek yok ve şehirdeki hijyen koşulları öyle kötü ki bir kolera ya da veba salgını bekleniyor."[168]

Tekirdağ'daki isyanın Bolşevik etkisi dolayısıyla gerçekleşmiş olduğu kanaatinin yaygın olduğu anlaşılıyor. Rus kökenli bir istihbarat kaynağının aktarımlarına göre Trakya'daki hadiselerin ardında Bolşevik örgütlenmesinin entrikaları bulunmaktaydı: "Bulgaristan'ın Varna kentindeki Rus Bolşevik örgütü, Trakya'da yenilmiş Yunan askerleri ve özellikle de Marmara Denizi'nin ku-

zey kıyılarındaki mülteciler arasında siyasal çalışma yapmak üzere temsilciler göndermiştir."[169]

Tekirdağ'da durum ayaklanmanın bastırılmasının ardından dahi tehlikeli olarak görülüyordu. *U.S.S.C. 96*'dan Deniz Asteğmeni C.B. Gary, 26 Eylül'de Tekirdağ'a yaptığı bir ziyaretten hemen sonra kaleme aldığı raporda şehirdeki durum hakkında şu değerlendirmede bulunuyordu: "Ordu bütünüyle disiplinsiz bir güruh halinde. Albay Low bu hususa işaret etmiş olduğu gibi kişisel gözlemlerim de bu istikamettedir. Şehrin içinde ve yakın çevresinde 7 bin ila 8 bin arasında asker bulunmakta. Bu rakam kısa bir süre öncesine göre asker sayısında ciddi bir düşüş olduğunu gösteriyor. Askerler sürekli olarak şehre ve şehirden dışarıya doğru hareket halinde. Şehri terk edenler ağırlıkla Kavala ve Selanik istikametine yöneliyor. Şu anda şehirde bir Yunan generali bulunmakta. Düzen jandarma tarafından sağlansa da ordunun disiplin ve düzenle hiçbir alakası kalmamış durumda."[170]

Yukarıda da gördüğümüz üzere, Yunan ordusunun komuta kademesi, Trakya'daki birliklerin içerisinde bulunduğu bu durumun olası bir Türk taarruzunun önünü açağı, böylesi bir saldırıya da

karşı konulamayacağı düşüncesiyle ciddi endişe içerisindedir. Trakya'daki birliklerin hızla disiplin altına alınması ve ordunun yeniden savaşabilir bir güç haline getirilmesi temel önemdedir. Bu amaçla bölgeye yeni birlikler gönderilir. Teğmen Prinyotakis 8 Eylül 1922 tarihinde günlüğüne, birliğinin "Küçük Asya'dan gelen disiplinsiz askerlerin yol açabileceği ve ciddi soruna sebep olabilecek herhangi bir düzensizliği" engellemek amacıyla Tekirdağ'a sevkedildiğini yazar.[171]

Bu esnada Türk ordularının Trakya, hatta İstanbul'a doğru ilerleyişi karşısında zaten telaşa düşmüş olan yabancı basın, doğal olarak Anadolu'daki Yunan cephesinin çöküşünün ardından Trakya'daki Yunan ordusunun durumuna karşı özel bir hassasiyet göstermekteydi. Örneğin *New York Times*, Trakya'daki Yunan askerlerinin "isyankâr bir tavır" sergilediği yorumunda bulunuyordu: "Çok sayıda firar var. Buna karşın ölüm cezası, askere yakın kaynakların verdiği bilgiye göre, uygulanması ordunun önemli bir bölümünün ortadan kalkması anlamına geleceğinden şimdilik kaldırılmış durumda. Associate Press muhabiri, Trakya yolunda İstanbul'a gizlice kapağı atmaya çalışan çok sayıda moralsiz ve

pejmürde askere rastlamış. İstanbul ahalisi ise bu askerlere karşı düşmanca bir tutum sergiliyor."[172]

Daha önce de ifade edildiği üzere, Bolşeviklerin Yunan ordusuna sızdığı ve Tekirdağ'daki ayaklanma benzeri olayların arkasında bu Bolşevik etkisinin bulunduğuna dair endişelere basında da rastlanmaktaydı. Örneğin *The Times*, "Moskova'nın Eli" başlığını taşıyan bir haberde, "Trakya'da zehirli Bolşevik ajitasyonuna kolayca yem olabilecek yenilmiş ve hoşnutsuz bir Yunan ordusu bulunmakta" diye yazıyordu.[173] Yunan ordusu saflarında Bolşevik propagandanın arttığına dair haber ve şayialar, Tekirdağ'da ayaklanan askerlerin kızıl bayraklar taşıdıklarına dair tanıklıklar, Bolşevik etkisinin gerek Yunan gerekse İtilaf Devletleri açısından endişeyle karşılanan bir olasılık olduğu anlamına geliyor.

Yunan ordusunun içerisinde bulunduğu durum itibariyle olası bir Türk taarruzuna karşı koyamayacağı endişesine yukarıda değinilmişti. Bu gözlem Türk tarafınca da paylaşılmaktaydı. Tevfik Bıyıklıoğlu anılarında, Trakya'daki Yunan ordusundaki yaygın itaatsizlik nedeniyle Yunan kuvvetlerinin Türk ordusu karşısında durabilmesinin mümkün olmadığını belirtir: "Doğu Trakya'da-

ki Yunan birlikleri, Türk zaferi karşısında, isyan etmişlerdi. İzmir'e Türk ordusu girmeden evvel, Doğu Trakya'dan İzmir'e gönderilen bir Yunan tümeni, vapurlardan karaya çıkarılmamıştı. Doğu Trakya'daki Yunan askerinde inzibattan eser kalmamıştı. Bunlarla Trakya, Türk kuvvetlerine karşı savunulamazdı."[174]

Yukarıda, Trakya Vali Vekili Yeragas'ın anılarında Tekirdağ'da yaşanan hadiselerin boyutlarının büyütüldüğü, bunda da özellikle yabancı basının sorumlu olduğunu belirttiğini aktarmıştık. Yunan yetkililerinin isyanın akabindeki tutumu da Yeragas'ınki gibi olayların boyutunu küçültme, önemsizleştirme yönünde olur. Amaç, İtilaf Devletleri'ne de, Türk tarafına da Yunan ordusunun dağılmadığı ve Trakya'yı savunabilecek durumda olduğunu göstermektir. Yunan Dışişleri Bakanı Kaloyeropulos, 5 Eylül'de Trakya'da çok sayıda asker ve mültecinin bu bölgede toplanması neticesinde bazı münferit hadiselerin gerçekleştiğini, ancak olayların büyümeden durdurulduğu ve bölgeye huzurun hâkim olduğunu ifade eder.[175]

Yunan basınının da tepkisi bu yönde olur ve hadiselerin boyutları ısrarla küçük tutulur. Örneğin İstanbul'da yayımlanan *Proodos* [İlerleme]

gazetesi, 6 [19] Eylül tarihli haberinde, Küçük Asya'dan Trakya'ya transfer edilmiş olan askerlerin moralinde son günlerde çok ciddi bir olumlu değişim yaşandığını belirtir. Gazeteye göre Trakya'da bir asker isyanı gerçekleştiğine dair haberler bütünüyle rivayetten ibarettir. Venizelosçu bir gazete olan *Proodos* sadece askerlerin bazı yerlerde yenilgiden sorumlu tuttukları Kral Konstantin ve kralcı subaylara karşı tezahüratta bulunduklarını ve "hadiselerin" aslında bundan ibaret olduğunu belirtir.[176]

Hükümetten, ordudan ve basından gelen teskin edici seslerin çokluğuna karşın ordudaki disiplinsizlik ve bunun yol açabileceği siyasal ve askeri sonuçlara dair endişeler varlığını sürdürür. *Embros* gazetesi, 13 [26] Eylül tarihini taşıyan bir editoryal yorumda doğrudan doğruya Yunan ordusunda hizmet veren askerlere, evzonlara ve denizcilere hitap eder. Askerlere Trakya'yı savunmaları ve kazanmaları çağrısında bulunan gazete, askerleri "Bolşevikleşmemeleri" konusunda uyarır. *Embros* askerleri, Bolşevizmin "barbar Türklerin bir müttefiki" ve "kişisel ve toplumsal hürriyete dair en büyük yalan" olduğu hususunda ikaz eder.[177] Gazetenin askerlere doğrudan hitap

etmeyi seçtiği bir yazıda "Bolşevikleşme" tehdidinden açıkça bahsetmesi, dikkate değerdir.

Tekirdağ başta olmak üzere Sakız ya da Midilli gibi yerlerde gerçekleşen "terhis isyanları" ve Yunan ordusundaki çeşitli itaatsizlik eylemleri, Yunan ordusunun reorganize olması ve başta Trakya olmak üzere etkili bir savaş gücü olarak ortaya çıkmasına ciddi kısıtlar koyar. Anadolu'yu isyan halinde terk eden askerler derhal terhis edilmelerini istiyor ve disiplinsiz asker kitlelerinin büyük liman kentlerinde toplanmasını istemeyen hükümete karşı ciddi bir tehdit oluşturuyordu. Askerler terhis edilip evlerine gönderilmelerini talep ederken askeri otoriteler onları silahsızlandırıp düzene sokmaya çalışıyordu. Bu durum, Doğu Trakya'yı savunmak amacındaki askeri komuta kademesinin seçme gücünü ciddi ölçüde sınırladı. Tekirdağ'daki isyanın bir "Bolşevik tahriki" neticesi gerçekleştiği sonucuna varan gözlemcilerin çokluğuysa isyan etmiş bir ordunun yarattığı siyasal ve sosyal tehdidin dönemin siyasal ve askeri elitinde nasıl bir endişeye neden olduğunun açık bir işaretidir.

Rizospastis gazetesinde 7 Eylül 1921 tarihinde yayımlanan bir asker mektubu, asker komünist-

lerin "plutokrasinin kara ordusunu, militarizm, sermaye düzeni ve klerikalizmi devirecek kızıl orduya dönüştürme" kararında olduğu ifadesiyle sonlanır.[178] Eylül 1922'de bu "kara ordunun" gerçekten kızıla çalma ihtimali karşısında çok kişi korkmuş olmalı. Askerlere dönük "Bolşevikleşmeyin" çağrısının ardında işte bu kaygı vardı.

SONUÇ: "KARDAŞ BOLŞEVİK"

Topçu Yüzbaşı Petros Skiliçis, düzenli olarak yazıştığı arkadaşı Bayan Vavanaku'ya gönderdiği bir mektupta cevap vermekte geç kaldığı için özür diler. Yazışmadaki kesintiler yüzbaşının savaşa karşı duyduğu iğrenmenin sebep olduğu moral bozukluğundan kaynaklanmaktadır: "Profesyonel kahramanmış gibi davranmak, üstelik bu imtiyaza kendi vicdanına karşı öldürerek, yakarak ve yok ederek sahip olmak çekici bir şey zannediyorsanız bütünüyle yanlış yapıyorsunuz. Babasını, koyunlarını, ekinini, kadınını, kızlarını, oğullarını, parasını kaybetmiş barışçıl ve sessiz Türk köylüsünü, evinin yanışını gözlerinde yaşlarla seyrederken görseniz böyle düşünmezdiniz." Skiliçis, bu fenalıkları işleyen askerler için de kötü düşünmemesi için arkadaşını ikaz eder: "Ona bunları yapanlar da buraya gelip yaralandı-

lar, öldüler, eziyet çektiler. Ölmedilerse bile onlar da aslında hayatlarını yitirdiler. ... İşte bu insanlar bizlerin önemli ve cesurmuş gibi davranabilmesi, bazı başkalarının siyasi itibar edinmesi ve kimilerinin de servet kazanması için bu bedeli ödediler."[179] Yüzbaşı, bir başka mektubundaysa arkadaşına şöyle yazar: "Tanrı eve sağ salim dönmemi sağlarsa tüm hayatımı savaşı ortadan kaldırma çabasına adayacağım."[180] Daha önceki satırlarda tanıştığımız Nikos Vasilikos ise günlüğüne şöyle yazıyordu: "Savaş, savaş! Yarattığın dehşet, halkın liderlerinin aklını, hatta ölümcül nefretinin hedef aldığı halkın aklını ne zaman başına getirecek?"[181]

Ne Skiliçis ne de Vasilikos birer komünistti. Birçok asker gibi onların da savaşa karşı duyduğu tiksinti, Komintern tezlerinin değil, bizzat kendi savaş deneyimlerinin bir ürünüydü. Ancak işte bu deneyim ve onun yarattığı hayal kırıklığı, cephedeki komünist faaliyetin beklenmedik bir etkiye sahip olmasını sağladı. Daha önce de belirtildiği gibi, Yunan komünistlerinin savaş karşıtlığı, *Megali İdea*'ya, savaşın temel meşruiyet argümanına alternatif bir anlatıyı devreye sokması nedeniyle askeri ve siyasi otoriteler açısından ciddi bir tehdit

oluşturuyordu. 1917 depreminin sarsıntılarının tüm Avrupa'da devam ettiği bir ortamda, cephedeki demoralizasyonun devrimci bir kopuşu tetiklemesi korkusu çok canlıydı. Cephede askerlere verilen izinlerin adaletsizce dağıtılmasına isyan eden (ve sıkı da bir antikomünist olan) Binbaşı Yeorgios Fesopulos'a "böyle adaletsiz bir yönetimi gören askerler nasıl komünist olmasınlar" diye sorduran işte bu korkuydu.[182]

1922 yılının Ağustos sonunda Yunan askerlerinin greve gitmesi, sonra da terhis edilmek için ayaklanması, savaşın sonucunu belirleyen temel bir etkendi. Komünistlerin cephedeki faaliyet ve propagandasının bu sonuçta ne derece rol oynadığı sorusunu tam olarak cevaplamak mümkün değil. 1917'de Rus ordusunun çözülmesi gibi Yunan ordusunun bozulması ya da "grevi" de siyasal bir planlamanın ya da konspirasyonun eseri değildi. Halbuki anlaşılan, olayların içinde pek çok insan aksini düşünmüştü. Teğmen Spiros Vlahos anılarında bu bakımdan ilginç bir anekdot anlatır. Vlahos'un bölüğü Türk taarruzu sonrasında dağınık bir biçimde Söke civarında bulunurken bir atlı grubuyla karşılaşır. Mesafeden ötürü süvarilerin kimin tarafında olduğunu anla-

yamayan Vlahos, onlara Türk mü Çerkez mi olduklarını sorar. Atlılardan biri soruya şöyle cevap verir: "Biz sizin kardeşiniz, sizin gibi Bolşeviğiz! Kardaş Bolşevik!" Teğmen Vlahos'a göre Türkler Yunan ordusunun bu ani çözülüşünü belki de Bolşevik bir isyana yormuşlardı ve bu nedenle de Yunan askerlerinin önemli bölümünün Bolşevik olduğunu sanıyorlardı.[183] Aynı nedenlerle mi bilinmez, savaş sonunda esir düşen topçu yüzbaşı Vasilios Asimakis anılarında, diğer esirlerle götürüldükleri Talas yakınlarındaki İmetepe köyünde askerlerin Bolşevizm hususunda ısrarlı sorularıyla karşılaştıklarını şaşkınlıkla aktarır.[184]

Yunan ordusunun grevi, 1917'de Rusya'da ya da 1918'de Almanya'da olduğu gibi devrimin önünü açmaz. Venizelosçu kamp orduda kontrolü zor da olsa sağlayarak toplumsal öfkeyi Kralcı hükümete yöneltmeyi becerir ve bir askeri harekâtla iktidara gelir. Savaş sonrasında komünistler Yunan ulusuna ihanetle suçlandılar. Ancak neticede SEKE'nin savaş sırasında aldığı tutum, yaşanan felaket karşısında onu haklı çıkarmış oldu. Genç Yunan komünist hareketi savaştan yara almış, ancak meşruiyet ve itibar anlamında güçlenmiş olarak çıktı. Ancak zamanla komünistlerin Türk-Yu-

nan savaşı sırasındaki faaliyetleri unutuldu. 1935 yılında Komünist Parti Genel Sekreteri Nikos Zaharyadis, "Küçük Asya Seferi, sadece yeni Türkiye'ye vurmuyordu, Yunan halkının da yaşamsal çıkarlarının karşısındaydı. Bu nedenle burjuva-ağa iktidarının Küçük Asya'daki yenilgisine üzülmekle kalmadık onu arzuladık da" diye yazsa da[185] 1930'lu yılların ikinci yarısından itibaren parti, bu pek de vatanperverane olmayan enternasyonalist hatırayı bir nevi unutuluşa terk etti. Bu dönemdeki Stalinizasyon ve hâkim olan "halk cephesi" politikaları, daha "yurtsever" bir çizgiyi gerekli kılıyordu. Zaten bu kitap dahilinde savaş karşıtı eylem ve sözlerine şahit olduğumuz pek çok komünist asker de bu dönemde ya da öncesinde partiden şu ya da bu şekilde koptu. Eski Muharipler ve Savaş Kurbanları Cemiyeti'nin başkanı ve kısa bir süre partinin genel sekreteri Pandelis Pulyopulos, İstanbul'da Mütareke döneminde Beynelmilel Amele İttihadı liderlerinden olan Serafim Maksimos, *Rizospastis* gazetesinin yayıncısı Petsopulos, savaş karşıtı ajitasyonun etkin ismi Ayis Stinas, bu kitap boyunca karşımıza çıkan Floryas partiden ya "aşırı solculuk" veya "Troçkizm" suçlamasıyla atıldı ya da ayrılmak zorunda bırakıldı. Enterna-

yosnalizmin pratik mirası gibi o mirasın taşıyıcıları da büyük oranda partiden koptu.

Türkiye'de de benzer bir unutuş söz konusu olur. Şefik Hüsnü, Eylül 1922'de, yani Yunan cephesinin çökmesinin hemen ardından *Aydınlık*'ta Türk halkının zafere ulaşmasının belirleyici nedenlerinden birinin cephedeki Yunan komünist propagandası olduğunu yazıyordu.[186] Hatta bu konuyu beş yıl sonra Komintern yayını *Die Kommunistische Internationale*'de yeniden ele alıyordu.[187] Ancak zamanla bu vurgu Türkiyeli sosyalistler arasında da silinmeye başlar. Hatta Mihri Belli, Yunan İç Savaşı'na dair hatıratında Yunan komünistlerinin savaş karşıtı faaliyetini Türk zaferinin temel nedenleri arasında sayanları eleştirir. Belli'ye göre daha "enternasyonalist" görünmek isteyen kişiler, zaferin belirleyici gücünü, yani işgalciye karşı ulusal silahlı direnişi unutmakta ya da hafife almaktaydılar.[188] Belli ki zaman Belli'den yanadır. Yıllar geçtikçe Türkiye sosyalist saflarında Yunan komünistlerinin savaş sırasındaki faaliyetleri gözardı edilir, neredeyse bütünüyle unutulur.

Oysa unutmak, sadece bir hadiseyi hatırlayamamak değil, onu nasıl hatırladığımızdır da.

Hafıza dinamiktir, eğer bazı anılar kaybolmuşsa, bellek oraları başka şeylerle doldurur. Ancak bu "doldurma" işlemi, yani neyin tarihsel hafızanın bir parçası kılınıp kılınmadığı, geçmişte önemli ve "işe yarar" olanın ne olduğu, siyasal bir meseledir. İktidar her devirde geçmiş mücadelelerin izlerini ortadan kaldırmaya ya da o izleri yeniden anlamlandırarak onları ehlileştirmeye, normalleştirmeye çalışır. Böylece tarih, büyük harfle "Tarih" olur; ezilenlerin deneyim toplamı, onların kolektif belleği, birikmiş praksisinin bir yansıması olmaktan çıkar. Zihnimizi, tasavvurlarımızı, düşlerimizi ketleyen bir prangaya dönüşür. Oysa tarih, "başka" bir geleceğin ipuçlarını, kısacık anlar için de olsa altta kalanların birleşip direnme ve hatta bazen kazanma kabiliyetini gösterdiği gizli kalmış epizodları açığa çıkardığında verebilir ancak. "Bizim" geleceğimiz, geçmişin bu gizli, bu kaçak anlarında gizlidir. Bu risalenin gayesi de bu unutulmuş epizodlardan birini, "bizim" tarihimizde "yıldızın parladığı anlardan" birini "hatırlatmaktan" başka bir şey değil.

★ ✯ ★

Hatırlayalım: Anadolu cephesindeki savaş karşıtı faaliyetin belki de en önemli ismi Pandelis Pulyopulos'un sonu, hayatını adadığı enternasyonalist geleneğe uygun olur. "Troçkist" olduğu gerekçesiyle partiden çoktan atılmış olan Pulyopulos, başka komünistlerle birlikte 1943 yılında Yunanistan'ı işgal etmiş olan faşist İtalyan kuvvetlerince kurşuna dizilir. Pulyopulos, kurşuna dizilmeden once idam mangasına İtalyanca hitap eder ve antifaşist argümanlarla onlardan sınıf kardeşlerine ateş ederek suç işlememelerini ister. İtalyan halkının ve onun silah altındaki çocuklarının da Yunan emekçileri gibi faşizmin ve savaşın kurbanı olduğunu hatırlatır. Pulyopulos'un cesaret ve coşku dolu nutku karşısında tereddüde düşen askerler emre uymayı reddeder, ateş etmezler. Bunun üzerine Pulyopulos, bizzat silahlarına sarılan faşist subaylar tarafından katledilir.[189]

NOTLAR:

Editörün Notu: Okuyucu için kaynakları ulaşılabilir kılmak gayesiyle son notlar ve kaynakça bölümünde –kitabın içeriğindeki yazımlardan farklı olarak– yazar ve eser isimlerinin yazımında uluslararası transliterasyon kurallarına riayet edilmiştir.

1. Stratis Myrivilis, *Η Δασκάλα με τα Χρυσά Μάτια* [Altın Gözlü Öğretmen], Estia, Atina, 2008 (1933), s. 75-77.
2. "*Η Νυχτιά στο Μέτωπο* [Cephede Gece]," *Synadelfos*, 11 Mayıs 1922.
3. Kostas Misailidis, *Πολεμικά Φύλλα Από τη Μικρασιατική Εκστρατεία* [Küçük Asya Seferi'nden Savaş Notları], Atina, 1923, s. 300.
4. Nikolaos Deas, *Μεσουράνημα και Συντρίμμι, Άγνωστες Σελίδες από τους Εθνικούς μας Αγώνες 1917-1922* [Doruk ve Enkaz, Milli Mücadelelerimizden Bilinmeyen Sahifeler 1917-1922], Atina, 1976, s. 330-331.
5. Thanos Veremis ve Helen Gardikas-Katsiadakis, "Protagonist in Politics, 1912-1920," *Eleftherios Venizelos The Trials of Statesmanship* içinde, der. Paschalis M. Kitromilides, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2006, s. 130.

6. ELIA (Yunan Tarih ve Folklor Arşivi), Anna Papadopoulou arşivi, no. 297, *Günlük*, 1 Eylül 1921, paragraf 6.
7. Spyros Vlachos, *Στρατιωτικά Απομνημονεύματα του Σπύρου Βλάχου* [Spiros Vlahos'un Askeri Hatıraları], Atina, 1972, s. 87.
8. Mihalis Papadakis, *Το Ημερολόγιο Ενός Λοχίου* [Bir Çavuşun Hatıraları], Atina, 1969, s. 54-55.
9. Victoria Solomonidis, *Greece in Asia Minor: The Greek Administration of the Vilayet of Aidin 1919-1922*, yayımlanmamış doktora tezi, King's College University of London, Londra, 1984, s. 94.
10. Georgios Tsakalos, *Ο Δραπέτης του Χάρου* [Azrail Firarisi], Atina, 1969, s. 88-89.
11. Sokratis Prokopiou, *Σαν Ψέμματα και Σαν Αλήθεια* [Yalan ve Gerçek Gibi], Atina, 1928, s. 165-167.
12. Neokosmos Grigoriadis, "*Λεπτομέρειες της εκστρατείας Ρωσίας* 1918-19 [Rusya Harekâtından Ayrıntılar 1918-19]," *Αρχείο της Π.Σ. Δέλτα Δ' Εκστρατεία στη Μεσημβρινή Ρωσία* [P. S. Delta Arşivi Rusya Harekâtı] içinde, Ermis, Atina, 1982, s. 141.
13. Lefteris G. Paraskevaidis, *'Αδελφή Στρατιώτου' Ημερολόγιο και Αλληλογραφία Ενός Φαντάρου της Μικρασιατικής Εκστρατείας* ['Asker Hemşiresi' Küçük Asya Seferinden Bir Erin Hatıratı ve Yazışmaları], University Studio Press, Selanik, 2006, s. 198.

14. Deas, s. 271.
15. Papadakis, s. 101.
16. Kostas Ntoulas, *Ένας Φαντάρος Θυμάται Το Μικρασιατικό Πόλεμο* [Bir Er Küçük Asya Savaşım Hatırlıyor], Atina, 1976, s. 17-18.
17. *Η Εκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν 1919-1922, Τόμος Έκτος, Τα Προ της Τουρκικής Επιθέσεως Γεγονότα (Σεπτέμβριος 1921–Αύγουστος 1922)* [Küçük Asya Seferi 1919-1922, Cilt 6, Türk Hücumu Öncesi Hadiseler (Eylül 1921-Ağustos 1922)], Diefthinsi Istorias Stratou, Atina, 1960, s. 157.
18. Nikolaos Trikoupis, *Διοίκησις Μεγάλων Μονάδων Εν Πολέμω 1918-1922* [Savaşta Büyük Birimlerin İdaresi 1918-1922], Atina, 1935, s. 258. Bkz. ayrıca Trikoupis, Nikolaos. *Αναμνήσεις Επεισοδίων και Γεγονότων εκ των Πολέμων Μας (Μάρτιος 1897-Αύγουστος 1922)* [Savaşlarımızdan Hadise ve Olaylar Hatıraları, Mart 1897-Ağustos 1922], Ekdotikon Tmima Institoutou Lambadia, Atina, 1952, s. 91-93. Deas, s. 262.
19. "Prens Andreas'tan İoanis Metaksas'a, 19 Aralık 1921", Metaxas, Ioanis. *Το Προσωπικό του Ημερολόγιο* [Kişisel Günlüğü] içinde, Ekdoseis Gkovosti, Atina, 1963, s. 758.
20. Deas, s. 229-230, 238.
21. Nikolaos Trikoupis (1935), s. 258. Bkz. ayrıca (Yaz-

man), M. Şevki. *Anadolu'nun İşgâli*, Berikan Yayınları, Ankara, 2001, s. 138. Deas, s. 262.

22. Konstantinos Athanasios Glendis, *Αναμνήσεις από την Μικρασιατική Εκστρατείαν* [Küçük Asya Seferinden Hatıralar], Ekdoseis Chartovivlio, Atina, 1971. s. 90-93. Vasilis Charitakis, *Αγνωστες Σελίδες από τη Μικρασιατική Εκστρατεία και την Επανάσταση του 1922* [Küçük Asya Seferi ve 1922 İhtilali'nden Bilinmeyen Sahifeler], Atina, 1995, s. 48.
23. Ali İhsan Sâbis, *İstiklâl Harbi ve Gizli Cihetleri (Harp Hatıralarım, Cilt 6)*, Nehir Yayınları, İstanbul, 1993, s. 199-200.
24. Politis, s. 68.
25. Charalampos Pliziotis, *Αναμνήσεις του Μετώπου 1920-1921 Μικρά Ασία-Θράκη* [Cephe Hatıraları 1920-1921 Küçük Asya-Trakya], Kentro Mikrasiatikon Spoudon, Atina, 1991, s. 128.
26. Papadakis, p. 135.
27. ELIA (Yunan Tarih ve Folklor Arşivi), Anna Papadopoulou arşivi, no. 297, Anna Papadopoulou günlüğü, paragraf 77.
28. Age, paragraf 92.
29. Parakevaidis, s. 223.
30. Nikos Vasilikos, *Ημερολόγιο της Μικρασιατικής Εκστρατείας* [Küçük Asya Seferi Takvimi], Ekdoseis Gnosi, Atina, 1992, s. 102.

31. Paraskevaidis, s. 226.
32. Ntoulas, s. 41.
33. Vasilikos, s. 135-136.
34. Deas, s. 13.
35. Aktaran Mete Tunçay, *Eski Sol Üstüne Yeni Bilgiler*, Belge Yayınları, *İstanbul*, 1982, s. 190-191.
36. Kâzım Karabekir, *Paşaların Hesaplaşması*, Emre Yayınları, İstanbul, 1993, s. 97-98.
37. Diefthinsis Istorias Stratou, *To Ellinikon Ekstrateftikon Soma eis Mesimvrinin Rossia* [Rusya'daki Yunan Sefer Kuvveti], Atina, 1955. Bkz. ayrıca, Liosis, Eustathios D. *Polemiki Istoria tou 3ou Syntagmatos Pezikou 1912-1922* [3. Piyade Alayının Harp Tarihi 1912-1922], Atina, 1928, s. 246-351.
38. FO 608/38.
39. Philip Carabott, "The Greek 'Communists' and the Asia Minor Campaign," *Deltio Kentrou Mikrasiatikon Spoudon*, cilt 9, Küçük Asya Araştırmaları Merkezi, Atina, 1992, s. 103.
40. Kostas Avyitidis, *Η Στρατιωτική Επέμβαση των Καπιταλιστικών Χωρών Ενάντια στη Σοβιετική Ρωσία και η Ελλάδα 1918-1920* [Kapitalist Ülkelerin Sovyet Rusya'ya Karşı Askeri Müdahalesi ve Yunanistan 1918-1920], Singchroni Epochi, Atina, 1999, s. 189.
41. *Το ΚΚΕ Επίσημα Κείμενα* [KKE Resmi Metinler], cilt

1, Atina, 1974, s. 61-65.

42. Aggelos Elefantis, *Η Επαγγελία της Αδύνατης Επανάστασης ΚΚΕ και Αστισμός στον Μεσοπόλεμο* [Güçsüz Devrimin Çağrısı, İki Savaş Arası Dönemde KKE ve Sermaye], Themelio, Atina, 1999. s. 36-37.
43. Agis Stinas, *Αναμνήσεις* [Anılar], Ypsilon, Atina, 1985, s. 52-55.
44. Dimitris Livieratos, *Το Ελληνικό Εργατικό Κίνημα 1918-1923* [Yunan İşçi Hareketi 1918-1923], Ekdoseis Karanasi, *Atina*, 1976, s. 74-75.
45. Allan Wildman, "The February Revolution in the Russian Army," *Soviet Studies* 22, no. 1 (Temmuz 1970), s. 3-23.
46. "*Οι κομμουνισταί στρατιώται του Μετώπου Πώς χαιρετίζουν το νέο χρόνο* [Cephedeki Komünist Askerler Yeni Yılı Nasıl Selamlıyorlar]," *Ergatikos Agon*, 3 Ocak 1921, *Το ΚΚΕ Επίσημα Κείμενα* içinde, *s. 176-178.*
47. K. Kastritis, *Ιστορία του Μπολσεβικισμού-Τροτσκισμού στην Ελλάδα* [Yunanistan'da Bolşevizm-Troçkizmin Tarihi], *Ergatiki Protoporia*, Atina, s. 66.
48. Dimitris Livieratos, *Κοινωνικοί Αγώνες στην Ελλάδα (1923-1927) Επαναστατικές Εξαγγελίες* [Yunanistan'da Toplumsal Mücadeleler], Kommouna, Atina, 1985, s. 91-92.
49. Livieratos, 1976, s. 74-75.

50. Manolis Axiotis, *Ενωμένα Βαλκάνια* [Birleşik Balkanlar], Pire, 1976, s. 154-155.
51. Papadakis, s. 113-114.
52. "*Γράμματα Αναγνωστών* [Okuyucu Mektupları]," *Rizospastis*, 18 Haziran 1921.
53. "*Το Αίσθημα του Στρατού* [Ordunun Hissiyatı]," *Rizospastis*, 8 Kasım 1921.
54. ELIA (Yunan Tarih ve Folklor Arşivi), Nikos Syriggas Koleksiyonu (Eggrafa) 1, Sol Muhalefet Mensuplarının Aktarımları, Panagioti Floria'nın aktarımı, s. 2, 11.
55. Rasih Nuri İleri, *Atatürk ve Komünizm*, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1995, s. 35.
56. Stinas, s. 51-2.
57. Kastritis, s. 65.
58. Telis Thnitos, "*Το Αντιμιλιταριστικό Κίνημα στο Στρατό Εξεγέρσεις και Στάσεις Φαντάρων και Ναυτών* [Ordudaki Antimilitarist Hareket. Er ve Denizcilerin Tutum ve İsyanları]," *Rizospastis*, 27 Temmuz 1930.
59. "*Η Ελευθερία Σκέψεως εις τον Στρατόν* [Orduda Düşünce Hürriyeti]," *Rizospastis*, 20 Ocak 1922.
60. Giannis Petsopoulos, *Τα πραγματικά αίτια της διαγραφής μου από το ΚΚΕ* [YKP'den İhracımın Gerçek Sebepleri], Atina, 1946, s. 43.
61. P. Panagakos'un ifadesi, *Η Δίκη των Εξ* [Altılar Davası] içinde, s. 339-340.

62. *Η Εκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν 1919-1922 Τόμος Έκτος* [Küçük Asya Seferi 1919-1922, cilt 6], s. 165.
63. "*Προς την Βαγδάτην* [Bağdat'a Doğru]," *Rizospastis*, 1 Ocak 1921.
64. "*Πατριωτισμός, μούχλα και κοτόπουλα* [Vatanseverlik, Küf ve Tavuklar]," *Rizospastis*, 15 Ocak 1921.
65. "*Ο πόλεμος της Μικρασίας και οι Κομμουνισταί* [Küçük Asya Savaşı ve Komünistler]," *Kommounismos*, no. 13, 1 Nisan 1921, s. 6-7.
66. Örneğin bkz. *"Μόνον εκεί* [Sadece Orada]," *Rizospastis*, 16 Ocak 1921.
67. Pantelis Priniotakis, *Ατομικόν Ημερολόγιον Μικρά Ασία 1919-1922* [Küçük Asya 1919-1922 Şahsi Günlük], Estia, Atina, 1998. s. 168-169.
68. Halide Edip, *The Turkish Ordeal*, New York, 1928, s. 300.
69. *Η Δίκη των Εξ* [Altılar Davası], s. 196.
70. Trikoupis, 1935, s. 263. Vasileios N. Gennimatas, *Ο Στρατός μας Οδηγούμενος στην Ήττα* [Mağlubiyete Sürüklenen Ordumuz], Selanik, 1932, s. 200-202. *Η Εκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν 1919-1922 Τόμος Έκτος Τα Προ της Τουρκικής Επιθέσεως Γεγονότα (Σεπτέμβριος 1921 – Αύγουστος 1922)* [Küçük Asya Seferi 1919-1922, cilt 6, Türk Hücumu Öncesi Hadiseler], s. 152.
71. "*Ποιανού τα λες* [Kime Söylüyorsun]," *Synadelfos*, 13 Mayıs 1922.

72. K. Th. Papaleksandros, "*Αι Εφημερίδες του Μετώπου* [Cephe Gazeteleri]," *Ellinika Grammata*, 41, 15 February 1929.
73. Telis Thnitos, "*Το Αντιμιλιταριστικό Κίνημα στο Στρατό Εξεγέρσεις και Στάσεις Φαντάρων και Ναυτών* [Orduda Antimilitarist Hareket]," *Rizospastis*, 27 Temmuz 1930.
74. Kastritis, s. 67.
75. Michalis Dimitriou, "*Πως έδρασαν η ηγεσία και τα στελέχοι του νέου σοσιαλιστικού κόμματος κατά την εκστρατεία στην Μικρά Ασία* [Yeni Sosyalist Partinin Liderliği ve Üyeleri Küçük Asya Seferine Karşı Nasıl Tavır Aldılar]," *To Vima*, 12 Kasım 1978.
76. Athanasios K. Argyropoulos, *Μνήμες Πολέμων 1917-1922* [Savaş Hatıraları 1917-1922], Atina, 1985, s. 49.
77. Dimitris A. Stratis, *40 Χρόνια αγώνες των Ελλήνων σιδηροδρομικών 1905-1945* [Yunan Demiryolu İşçilerinin 40 Yıllık Mücadelesi 1905-1945], Atina, 1959, s. 71-90.
78. ELIA (Yunan Tarih ve Folklor Arşivi), Nikos Syriggas Koleksiyonu (Eggrafa) 1, Sol Muhalefet Mensuplarının Aktarımları, Panagioti Floria'nın Aktarımı, s. 10-11.
79. ELIA (Yunan Tarih ve Folklor Arşivi), *agb*, s. 11.
80. ELIA (Yunan Tarih ve Folklor Arşivi), *agb*, s. 11.
81. E. Politis, "*Πως το Σοσιαλεργατικόν Κόμμα Έχασε Μίαν Μοναδικήν Ευκαιρίαν; Η Δράσις των Σοσιαλιστικών Ομίλων Με τον Στρατόν και τον Στόλον* [Sosyalist İşçi Partisi Na-

sıl Bulunmaz Bir Fırsatı Kaçırdı? Sosyalist Grupların Ordu ve Donanmadaki Faaliyetleri]," *Koinoniki Ereuna*, Sayı: 7, Eylül-Ekim 1932, s. 21-22.

82. *Η Εκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν 1919-1922* [Küçük Asya Seferi 1919-1922], s. 164.
83. "*Το Μικρασιατικό Μακελειό* [Küçük Asya Katliamı]," *Rizospastis*, 26 Ağustos 1934.
84. "*Απόφασις της πρώτης Πανελλαδικής Συνδιάσκεψης του ΣΕΚΕ (Κ)* [SEKE Birinci Genel Kongresi Kararı]," *Το ΚΚΕ Επίσημα Κείμενα* [YKP Resmi Belgeler], Atina, 1964, s. 214.
85. Telis Thnitos, "*Το Αντιμιλιταριστικό Κίνημα στο Στρατό Εξεγέρσεις και Στάσεις Φαντάρων και Ναυτών*," *Rizospastis*, 27 Temmuz 1930.
86. "*Σύλληψις Κομμουνιστού* [Komünistin Tutuklanması]," *Embros*, 29 Ağustos 1922.
87. P. Panagakos'un tanıklığı, *Η Δική των Εξ. Τα Εστενογραφημένα Πρακτικά 31 Οκτωβρίου-15 Νοεμβρίου 1922* [Altılar Davası, Stenografa Geçirilmiş Zabıtlar, 31 Ekim-15 Kasım 1922] içinde, Atina, 1931, s. 339-340, 342.
88. *Η Εκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν 1919-1922* [Küçük Asya Seferi 1919-1922], s. 164.
89. Trikoupis, 1935, s. 263.
90. Karl Radek, "The Greek Revolution," *The Communist*, 21 Ekim 1922, s. 3.

91. Konstandinos Chondropoulos, *Απομνημονεύματα* [Hatıralar], Selanik, 1981 s. 42-43.
92. ELIA (Yunan Tarih ve Folklor Arşivi), Kourousopoulos ailesi, no 23/99, *Γ9, Φάκελος* 2, "*Ειδική Έκθεσις*," s. 8.
93. K. Kastritis, s. 63.
94. Avram Benaroya, *Η πρώτη σταδιοδρομία του ελληνικού προλετεριάτου* [Yunan Proletaryasının İlk Adımları], Enallaktikes Ekdoseis, Atina, 1986, s. 156.
95. Dimitriou, *To Vima*, 12 Kasım 1978.
96. Eleutherios Stavridis, *Ta paraskinia tou KKE* [KKE'nin perde arkası], Atina, 1988 (ilk basım 1953).
97. Michael Llewellyn Smith, *Ionian Vision Greece in Asia Minor 1919-1922*, Hurst & Company, Londra, s. 276.
98. Carabott, s. 118.
99. *Η Δίκη των Εξ* [Altılar Davası], s. 339, 343, 454.
100. *Έκθεσης Ανακρητικής Επιτροπής Επιχειρήσεων Μικράς Ασίας Αύγουστος 1922* [Küçük Asya Harekâtı Sorgu Komisyonu Raporu Ağustos 1922], der. I. K. Mazarakis Ainian, Ermis, Atina, 1976.
101. G. Spiridonas, *Πόλεμος και Ελευθερία. Η Μικρασιατική Εκστρατεία Όπως την Είδα* [Savaş ve Hürriyetler. Gördüğüm Kadarıyla Küçük Asya Seferi], Atina, 1957, s. 224-225. Spiridonas'a göre ordunun moral durumu öyle bir haldeydi ki, eğer Ağustos 1922'de bir Türk taarruzu olmasaydı dahi, Yunan ordusunun 1922-23 kışın-

da kendi kendine dağılması çok muhtemeldi, *age*, 227-8.

102. G. Th. Fessopoulos, *Η Εξέλιξης του Κομμουνισμού εν Ρωσία και η πρόοδος αυτού εν Ελλάδι* [Rusya'da Komünizmin Gelişimi ve Yunanistan'daki İlerleyişi], Atina, 1929, s. 46, 80.
103. Stavridis.
104. Prens Andreas'tan İoanis Metaksas'a mektup, 19 Aralık 1921, *Ιωάννης Μεταξάς Το Προσωπικό του Ημερολόγιο* [İoannis Metaksas Kişisel Hatıratı] içinde, Cilt 4, Ekdoseis Gkovosti, Atina, 1963, s. 758.
105. ELIA, A. Daskalopulos'a mektup, 22 Ocak 1922, Gounaris arşivi, 2.2.
106. Serafeim Maximos, *Κοινοβούλιο ή Δικτατορία* [Parlamento veya Diktatörlük], Stochastis, Atina, 1975, s. 19-20.
107. *Η Εκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν (1919-1922) Τόμος Τρίτος Επιθετικαί Επιχειρήσεις Δεκεμβρίου 1920–Μαρτίου 1921* [Küçük Asya Seferi (1919-1922), 3. Cilt, Hücum Harekâtları, Aralık 1920-Mart 1921], Dieuthinsi Istorias Stratou, Atina, 1963, s. 333-335.
108. Papadakis, s. 134.
109. Argyropoulos, s. 88.
110. Axiotis, s. 168-169.
111. Stamatis Chatzimpei, *Μια Ζωή Γεμάτη Αγώνες Ο Βίος και το Έργο Ενός Ανθρώπου* [Mücadele Dolu Bir Hayat, Bir İnsanın Hayat ve Eserleri], Atina, 1966, s. 88.

112. "Found Greek Army Ready to Quit Asia," *New York Times*, 3 October, 1922.
113. G. I. Kaloutsis, *Επί της Μικρασιατικής Καταστροφής, Συμβολή εις την Ουσιαστικήν Αλήθειαν* [Küçük Asya Felaketi Üzerine, Hakikate Katkı], Hania, 1932, s. 63.
114. Glendis, s. 89, 108-109.
115. Hristos A. Spanomanolis, *Αιχμάλωτοι των Τούρκων* [Türklerin Esirleri], Estia, Atina, 1969 (1932), s. 78.
116. Benaroya, s. 157.
117. "Before the King's Abdication," *The Times*, 2 Ekim 1922.
118. Richard M. Watt, *Dare Call It Treason*, Simon and Schuster, New York, 1963, s. 195-6.
119. Ch. E. Aggelomatis, *Hronikon Megalis Tragodias* [Büyük Trajedinin Günlüğü], Estia, Atina, 1963, s. 7-10, 178.
120. Ntoulas, s. 50.
121. Ioanis Gialirakis, *Αναμνήσεις Από την Μικρασιατική Εκστρατεία* [Küçük Asya Seferinden Hatıralar], Atina, 1985, s. 43.
122. Deas, s. 385-386.
123. P. Drovianiti, *Το Ελληνικόν εν Μικρά Ασία Σεδάν* [Küçük Asya'daki Yunan Sedan'ı], İskenderiye, 1924, s. 41-45. Trikoupis (1952), s. 119-124.
124. Bkz. Engin Berber, *Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922 Mütareke ve İşgal Döneminde İzmir Sancağı*, Ayraç Yayınları, Ankara, 1997, s. 463.

125. Kaloutsis, s. 58-60.
126. Panos Mpasakidis, *Η Ιστορία του 28ου Συντάγματος* [28. Alayın Tarihi], Florina (tarihsiz), s. 99-100.
127. *Age*, s. 100-102.
128. Vlachos, s. 224.
129. Tasos Moumtzis, *Αναμνήσεις 1894-1924* [Hatıralar 1894-1924], Selanik, 1971. s. 54-55.
130. Argyropoulos, s. 93.
131. Deas, s. 399. Ayrıca bkz. Aggelomatis, s. 193-195.
132. "Greeks Hand Over Smyrna to Allies; Looting Reported," *New York Times*, 9 Eylül 1922.
133. *İsmet İnönü, Hatıralar*, 1. Kitap, Bilgi Yayınevi, *İstanbul*, 1992, s. 299.
134. Argyropoulos, s. 90.
135. Hristos Karagiannis, *Το Ημερολόγιον του Χρήστου Καραγιάννη 1918-1922* [Hristos Karagiannis'in Günlüğü, 1918-1922], 1976, s. 333. Ayrıca bkz. Vlachos, s. 245.
136. Telis Thnitos, "*Το Αντιμιλιταριστικό Κίνημα στο Στρατό Εξεγέρσεις και Στάσεις Φαντάρων και Ναυτών* [Orduda Antimilitarist Hareket, Asker ve Denizcilerin Ayaklanma ve Grevleri]," *Rizospastis*, 27 Temmuz 1930.
137. Aleksis Aleksiu tanıklığı, *Η Έξοδος Τόμος α'* [Eksodus cilt I], Küçük Asya Araştırmaları Merkezi, Atina, 1980, s. 7.

138. Vasileios S. Asimakis, *Απ' τον τάφο. Ημερολόγιον Ενδεκάμηνου Αιχμαλωσίας* [Mezardan, On Bir Aylık Tutsaklık Günlüğü], Atina, 1924, s. 103-104.
139. *Στρατιωτική Ποινική Νομοθεσία* [Askeri Ceza Mevzuatı], Atina, 1914, s. 131-132.
140. Yenimatas, s. 116-118.
141. Ksenophon Stratigos, *Η Ελλάς εν τη Μικρά Ασία* [Yunanistan Küçük Asya'da], *Atina*, 1925, s. 215-216.
142. Hamit Pehlivanlı, *Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Askeri Polis Teşkilatı*, Genelkurmay Başkanlığı, Ankara, 1992, s. 115, 131.
143. S.K., *Κατηγορώ τον Κ. Ελευθέριον Βενιζέλον και Σια.* [E. Venizelos ve Şürekâsını İtham Ediyorum], Atina, 1924, s. 163.
144. "Greeks Returning Mutinous in Defeat Cheer Venizelos," *New York Times*, 11 Eylül 1922.
145. "*Οι τραυματίαι δεν ηθέλησαν να έρθουν εδώ* [Yaralılar buraya gelmek istemediler]," *Makedonia*, 28 Ağustos 1922.
146. Vlachos, s. 222-223.
147. Vasilis Charitakis, *Αγνωστες Σελίδες από τη Μικρασιατική Εκστρατεία και την Επανάσταση του 1922* [Küçük Asya Seferi ve 1922 İhtilali'nden Bilinmeyen Sayfalar], Atina, 1995, s. 65-67.
148. "Hükümet, ordu birliklerinin Pire ve Atina'da yoğunlaşmasından kaçınma gayreti içerisindedir." "Greeks

Returning Mutinous in Defeat Cheer Venizelos," *New York Times*, 11 Eylül 1922.

149. ELIA (Yunan Tarih ve Folklor Arşivi), Nikos Syriggas Koleksiyonu (Eggrafa) 1, Sol Muhalefet Mensuplarının Anlatımları, Panagioti Floria'nın Aktarımı, s. 13-14.
150. Kostas Yeragas, *Anamniseis ek Thrakis 1920-1922* [Trakya Anıları 1920-1922], Atina, 1926, s. 137-138.
151. *Age*, s. 138.
152. ELIA (Yunan Tarih ve Folklor Arşivi), Nikos Syriggas Koleksiyonu (Eggrafa) 1, Sol Muhalefet mensuplarının Anlatımları, Panagioti Floria'nın Aktarımı, s. 14-15.
153. "*Ημερολόγιον Σταύρου* M. *Μουτάφη* (1919-1924) [Stavros M. Mutafis'in Günlüğü (1919-1924)]," *Politis*, Nisan 2008, s. 16-17.
154. Telis Thnitos, *Rizospastis*, 27 Temmuz 1930.
155. Örneğin bkz. *David* Englander ve James Osborne, "Jack, Tommy and Henry Dubb: The Armed Forces and the Working Class," *The Historical Journal*, cilt. 21, no. 3, (Eylül 1978), s. 593-621.
156. *Η Εκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν (1919-1922) Επιχειρήσεις εις Θράκην (1919-1923)* [Küçük Asya Seferi, Trakya Harekâtları 1919-1923], Dieuthinsi Istorias Stratou, Atina, 1969, s. 81.
157. Stavros Hristodulidis, *Ημερολόγιον Εκστρατείας Μ. Ασίας* [Küçük Asya Seferi Günlüğü], Atina, 2005, s. 87.

158. ELIA (Yunan Tarih ve Folklor Arşivi), 5. Tümen Arşivi, Savaş Raporları (1918-1922), 1.1.
159. Ntoulas, s. 72-73.
160. *Επιχειρήσεις εις Θράκην (1919-1923)* [Trakya Harekâtları (1919-1923)], s. 81-83.
161. Deas, s. 406-407.
162. Ioanis Konstandinos, *Η Δράσις της Ανεξαρτήτου Μεραρχίας Κατά την Μικρασιατικήν Καταστροφήν του 1922* Bağımsız Tümenin 1922 Küçük Asya Felaketi Esnasındaki Eylemleri], Typografeio Rythmos, Atina, 1933, s. 85, 96.
163. *Age*, s. 97.
164. *Age*, s. 98.
165. *Records of the Department of State*, Microcopy No. 353, Roll No. 12, *Internal Affairs of Turkey 1910-1929, Political Affairs, Ağustos-Kasım 1922, 26.09.1922.*
166. *Records of the Department of State*, Microcopy No. 353, Roll No. 12, *Internal Affairs of Turkey 1910-1929, Political Affairs, Ağustos-Kasım 1922, 04.10.1922.* "Askerler restoranlara girdiler ve ödeyemeyecekleri yemekler sipariş ettiler. Bunun üzerine restoranlar birkaç günlüğüne kapanmak zorunda kaldılar."
167. *Records of the Department of State*, Microcopy No. 353, Roll No. 12, *Internal Affairs of Turkey 1910-1929, Political Affairs, Ağustos-Kasım 1922, 22.09.1922.*
168. *Records of the Department of State*, Microcopy No. 353,

Roll No. 12, *Internal Affairs of Turkey 1910-1929, Political Affairs, Ağustos-Kasım 1922, 21.09.1922.*

169. *Records of the Department of State*, Microcopy No. 353, Roll No. 12, *Internal Affairs of Turkey 1910-1929, Political Affairs, Ağustos-Kasım 1922, 20.09.1922.*
170. *Records of the Department of State*, Microcopy No. 353, Roll No. 12, *Internal Affairs of Turkey 1910-1929, Political Affairs, Ağustos-Kasım 1922, 27.09.1922.*
171. Priniotakis, s. 215.
172. "Mutinous Greeks Deserting in Thrace," *New York Times*, 17 Eylül 1922.
173. "The Hand of Moscow," *The Times*, 7 Ekim 1922.
174. Tevfik Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Milli Mücadele*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1955, cilt 1, s. 438.
175. "Η *τάξις εν Θράκη – Μεμονωμένα τα επεισόδια* [Trakya'da düzen – Münferit hadiseler]," *Makedonia*, 6 Eyül 1922.
176. "*Τι συμβαίνει εν Θράκη* [Trakya'da neler oluyor]," *Proodos*, 6 Eylül 1922.
177. "*Υπέρποτε Έλληνες*," *Embros*, 13 Eylül 1922.
178. "*Οι κομμουνισταί στρατιώται* [Komünist askerler]," *Rizospastis* ,7 Eylül 1921.
179. ELIA, Skylitsis'ten Vavanakou'ya, 14 Kasım 1921, Petros Skylitsis arşivi, 26/10.
180. ELIA, Skylitsis'ten Vavanakou'ya, 6 Temmuz 1921, Petros Skylitsis arşivi, 26/10.

181. Vasilikos, s. 100.
182. Fessopoulos G. Th. *Αι διχόνιαι των αξιωματικών μας και η διάλυσις του στρατού μας εν Μικρά Ασία* [Subaylarımız arasındaki ayrılıklar ve Küçük Asya'da ordumuzun dağılışı], Atina, 1934, s. 110-111.
183. Vlachos, Spyros. *Στρατιωτικά Απομνημονεύματα του Σπύρου Βλάχου* [Spiros Vlachos'un Askeri Hatıraları], Atina, 1972, s. 103-104.
184. Asimakis, s. 198.
185. Nikos Zahariadis, "*Μία Επιφύλαξη* [Bir çekince]," *Rizospastis*, 12 Temmuz 1935.
186. Şefik Hüsnü, "Anadolu Zaferi," *Aydınlık*, Sayı: 9, 20 Eylül 1922, *Türkiye'de Sınıflar*, Ülke Yayınları, Ankara, 1975.
187. Şefik Hüsnü, "Çin devrimi Kemalist yolu izleyemez," *Die Kommunistische Internationale*, 21 Haziran 1927, *Komintern Belgelerinde Türkiye-5 Şefik Hüsnü Yazı ve Konuşmalar* içinde, Kaynak Yayınları, *İstanbul*, 1995, s. 127.
188. Mihri Belli, *İç Savaş Anıları Rigas'ın Dediği*, Dönem Yayınevi, Ankara, 1988, s. 106-107.
189. *Παντελής Πουλιόπουλος, Παλαιοί και Νέοι Μελετητές Συζητούν Για τον Θεωρητικό του Ελληνικού Τροτσκισμού* [Pantelis Pouliopoulos, Eski ve Yeni Araştırmacılar Yunan Troçkizminin Teorisyenini Tartışıyor], der. Dimitris A. Katsoridis, Paraskinio, Atina, 2003.

Bu kitap, Türkiye'de Milli Mücadele ya da Kurtuluş Savaşı, Yunanistan'da ise Küçük Asya Seferi olarak adlandırılan savaşa katılan Yunan askerlerinin çoğu zaman örtük ve dolaylı, kimi zamansa açık bir hal alan savaş karşıtı direnişlerine dair.

Çalışmada, 1919-1922 yılları arasındaki savaşın sonunu tayin eden faktörlerden biri olan "asker grevi" ve o grevin tetiklediği "terhis isyanı" ele alınıyor. Bu iki başlığın gerisinde, bu çalışmanın eksenini oluşturan bir soru var: Komünist askerlerin yürüttüğü savaş karşıtı propaganda ve faaliyet, askerlerin cephedeki grev ve isyanını mümkün kılmakta ne derece etkili oldu? Başka bir deyişle, Yunan komünist askerlerin savaş karşıtı eylemlerinin Türk-Yunan harbinin sonucunu tayin etmede rolü neydi?

THG
441324
CRY